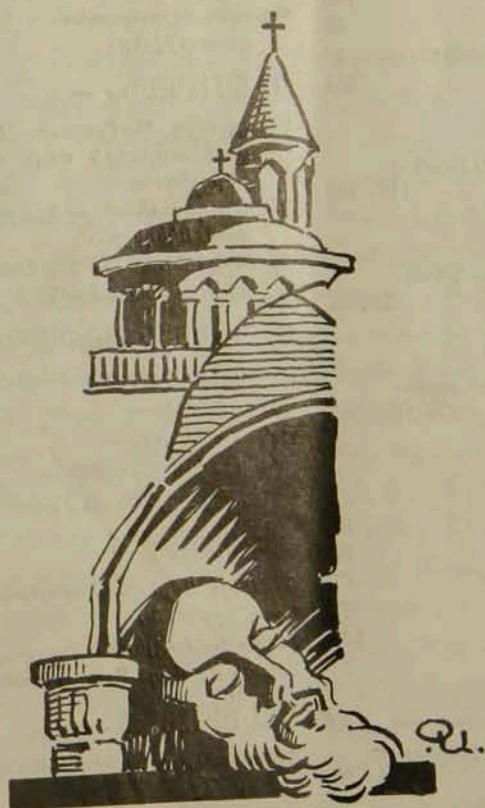


ԱՌԻՆ

ԱՄՍԱԲԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ



ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
ԵՐՈՒՍԱՂԵՄ

1943

Ս Ի Ո Ն

ԺԷ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1943

ՄԱՐՏ-ԱՊՐԻԼ

ԹԻԻ 3-4

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՏԱՌԱՊԱՆՔԻՆ ԼՈՅՍՐ

Յիսուսի Յարութեան լոյսին մէջ, մեր մտածումը կ'երթայ զայն կարելի ընող այն փրկարար ճիգին, աւելի ճիշտ լոյսին, որ հաւատքի մարտիրոսները, բարոյականի ախոյեանները, հայրենիքի նահատակները և արուեստի ու գիտութեան խուզարկուները կ'առաջնորդէ իրենց մեծութեան: Վասն զի սիրուած և կեանքին իբր կանոն որգեղրուած խոէալին անկեղծօրէն փարիլ կարենալու համար՝ մարդ պէտք է մտադիւր յանձն առնէ անոր հարկադրած տառապանքը:

Քրիստոնէական բարոյականը ուսուցումի զրուծիւն մը, գպրոցականութեան զօրծ մը, տեսաբանական շանքերու դասաւորում մը չէ: Անիկա մաս առ մաս և յաջորդական վերանորոգումով չէ որ վեր կ'առնէ մարդը, առաքինութեան վրայ առաքինութիւն աւելցնելով, այլ անոր հոգիին մէջ կը նետէ զօրծելութեան նոր սկզբունք մը, խաչը, իբր խորհրդանշ ինքնագիտակցութեան և կեանքի բարձրացման ու փրկութեան:

Գաղտնիք չէ թէ կեանքի բոլոր մարգերուն վրայ իրական և հերոսական արժանիք ներկայացնող անձերու հոգիին մէջ խորք մը կայ մէկ կողմէն տըրտմութեան՝ որ ծնունդն է աշխարհն ու անոր օրէնքները կազմող տաժանելի պայմաններու զգացումին, ու միւս կողմէ քաջութեան՝ որ արդիւնք է արտաքին դժխեմ իրականութեան դէմ ներքնապէս կազմուած զօրեղ ուժի մը գիտակցութեանը: Այդ երկու հոգեկան վիճակներուն՝ տըրտմութեան և քաջութեան ներդաշնակ համաձուլումն է նկարագրի այն մեծութիւնը՝ որ տառապանքի դպրոցին մէջ զարգացած մեծ հոգիներուն ընորոշիչ երեսն է:

Կեանքը ցաւազին է, և ամենուրեք է տառապանքը, սուր, ծանր, մութ և փշրող տառապանքը: Երբ ծնի մեր աշխատանքէն ու հաճոյքէն, կ'ընկերանայ մեր առաքինութեան ու մոլութեան, կը սողոսկի խորը սիրոյ և բարեւանայ մեր առաքինութեան ու մոլութեան, կը սլաքէ մեր մարմինը, կը ցաւցնէ հոգին, ու կը ճանկրտէ սիրտը: Իր խորհրդանշերն են Հոմերոս, Տանդէ, Շոպէն, Միշ-Սնոթէլ և Անժանօթ Զինուորը, օրօրոցէն գերեզման մեր անբաժան ընկերն է ան, միայն ծանծաղամիտներ և յիմարներ չեն զգար անոր սեղմ ու ծանր օգակները որոնք

օրերու հետ կուգան սեղմելու մեր հողին։ Մարդիկ առհասարակ նուազ աշուղտը են, չեն կրնար տեսնել ու ապրիլ անկեղծօրէն կեանքը։ Պատրանքին ու կեղծիքին դիմակը կը ծածկէ անոնցմէ իրականը։ Բոլոր անոնք որ անկեղծ հետեւաբար խոր կեանք մը կ'ուզեն, պիտի անցնին տառապանքէն, որ զգացական ըլլալէ աւելի զիտակցական է, և խաչը խորհրդանիշն է այդ զիտակցութեան և անոր կատարելագործումին։

Մարդը կեանք ըսուած իրականութեան մէջ երկու ստեղծագործ կեցուածքներ կը ճշդէ առհասարակ, մին իր անձէն դուրս ուզելու և տիրելու արարքն է, որ իրեն սեպհականացնել կը փորձէ այն բոլոր բարեքները զորս աշխարհը կրնայ տալ, իսկ միւսը՝ տիրապետումն է ինքզինքին, տանելու համար անձը առաքինութեան յաղթանակներուն, խաչին։ Առաջին կերպին մէջ կը յաղթանակէ մեր առնող եսը, երկրորդին մէջ մեր մեզի տուող եսը։ Այս վերջին արարքով մարդը կը տառապի. բայց տկարութեան արդիւնք չէ այս, ինչպէս պիտի կարծէին հոգեկան կոյրերը, ոչ ալ դժուարութեանց համակերպելու կրաւորականութիւն մը. այլ անմոռնջ ինքնակերտում մը, վերելք մը խութ առ խութ և լեռ առ լեռ, տանելու համար կեանքը իր բարձրութեան, իր յաղթանակին։

Տառապանքը ըմբռնելու սխալ կերպ մը կայ, զգացական ու արտաքին, որ մեզի կուգայ մեր անցեալէն, վասն զի մեր գործերը կը հետեւին մեզի, որ մեզի կուգայ մեր ապագայէն, անստոյգ մեր վիճակէն, ու մեզի կուգայ առօրեայէն ու կը կնճռոտէ զեղեցիկ դիմագծերը և կ'արցունքոտէ աչքերը։ Իրական տառապանքը զիտնալու, և ինքզինքը տալով ունենալու տառապանքն է։ Տառապանքը զիտունին, արուեստագէտին, Աստուծոյ։

Գողգոթան զազաթն է այս փրկարար տառապանքին, խորհրդանիշը անոր մեծութեան։ Ամէն յառաջդիմութիւն, որ Աւետարանէն ասդին կը սկսի, տողորուած է այս պատկերին իրագործումովը։

Տարբերութիւնը, որով կը զանազանուի հին քաղաքակրթութիւնը քրիստոնէութեան բերածէն, կը կայանայ Գողգոթայի խորհուրդին հազած նոր նշանակութեանը մէջ։ Յիսուսով տառապանքը եղաւ կեղրոնական ազդակը ներքին բարձրացման և փրկութեան, նախերգանքը Յարութեան փառքին։ Թէ տառապանքը լուրջ, զիտակից, հզօր և ազնիւ կ'ընէ հողին, առածի մը չափ ամուր է իբրեւ հասարակաց մտածողութիւն։ Ու ասիկա ճիշտ է ոչ միայն անհատներուն, այլ նաև ժողովուրդներուն, հաւաքականութիւններուն համար։

Մտաւորապէս զգաստ և բարոյապէս զօրեղ են այն ժողովուրդները, որոնք շատ տառապած են արդարութեան, բարիին և ճշմարտութեան համար։ Ամէն ժողովուրդ, իր գոյութեան ամբողջ ընթացքին կամ անոր ունէ ճակատագրական մէկ շրջանին, աւելի կամ նուազ չափով կրնայ զգացած ըլլալ այս պատմական և նոյնատեղ հոգեբանական ճշմարտութիւնը։ Բայց ոչ մէկ ազգ թերևս չէ զգացած զայն այնպէս և այնչափով՝ ինչպէս և ինչ չափով զգացինք մենք։

Առաջին այն պահէն իվեր՝ երբ մեր տոհմային զգացումը փոխակերպուեցաւ ազգային զիտակցութեան, քրիստոնէութեան լոյսին ներքև, վիշտը զարկաւ միշտ մեր կեանքին. չանցաւ մեր կեանքէն դար մը, ուր քաղաքական փոթորիկներ մէկէ աւելի անգամներ հիմնովին չսարսէին մեր գոյութիւնը, բայց ամէն

անգամուն ալ վերքը, ուշ կամ կանուխ, սպիացաւ վերջապէս. փորձանքները փորձառութեան դարձնուցներ եղան մեզի համար, ու, բնաշխարհիկ թէ տարաշխարհիկ հորիզոններու զիրիւր, կրցանք միշտ վերստին ժողուել մեր նշխարհալ մասերը, մեր ինքնութիւնը, ու մեր տառապանքի փաստածրարին մէջ, որ մեր պատմութիւնը եղաւ, թէ՛ մենք և թէ՛ ուրիշները կրցանք կարգաւ ապրելու իրաւունքէն չզրկուած ժողովուրդի մը արժանիքը: Շատ բան կորսնցուցինք, վայելք, հարստութիւն, ոյժ և ուրիշ առաւելութիւններ, որոնք անցան ստուերներու նման արագ և անշշուէ, բայց հաւատարիմ մնացինք մեր ներքին արժէքին, մեր խաչին:

Վսեմ ըլլալէ աւելի ճշմարիտ է այն մտածումը, թէ հայը ճակատագրուած էր քրիստոնէութեան. հայուն որոնումը ողբերգական ինչ մը ունի, ոչինչ կրնայ արգիլել իր մեռնելու մութ կամեցողութիւնը, իր հաստատ հաւատքը ճակատագրական կործանումներու, բայց յաւիտենական յաղթանակին: Հայը կը զանազանուի ուրիշ ժողովուրդներէն ոչ միայն իր ինքնութեամբ, այլ նաև զայն տեղականացնելու կամքով, խորհուրդով: Ի՞նչ բան կ'արգիլէր իրեն միանալու պարսիկներուն, յոյներուն, թուրքերուն. բայց եթէ՞ կատարելութեան այն զաղափարը որ կայ մեր ժողովուրդի ինքնութեան և զայն կատարելութեան տանելու կամքին մէջ: Մեր հայրերը իրենց կեանքի խաչելութեան ճամբուն վրայ չմեռան պարզապէս մեռած ըլլալու համար. եթէ անոնք ունեցան տառապանք, զրկանք և հրաժարում, այդ բոլորը վասն զի անոնք Գողգոթայի մը բարձունքէն կը հաւատային ողջունել յարութեան փառքը ցելին, որուն խաչը կը ծանրանար ինչպէս սերունդներու նոյնպէս անհատներու ուսին:

Տառապանքին փաստը խօսուն գորութիւնը եղաւ մեզի, ու մեր արժանիքին ամենէն վաւերական ստուգանիշը: Արդարև վիշտը չկրցաւ երբեք քանդել զմեզ ազգովին, ու տառապանքն ընդհակառակն համբերութեան, քաջութեան և յաճախ նաև իմաստութեան սքանչելիքներ կատարել տուաւ մեզի մեր վրայ խուժող արհաւիրքներուն դէմ, որովհետև մխիթարութեան, սիրոյ և յոյսի կենդանի գորութիւններ աղբերացուցած էին մեր մէջ քրիստոնէական մեր հաւատքը, որովհետև մենք խաչած էինք ինքզինքնիս մեր մտատիպաբին հետ միասին: Անոր համար չունեցանք ցաւի աղաղակ, ոչ ալ մեծագործութեան յաւակնութիւնը մեր արարքին, այլ այն վստահութիւնը, տեսիլքը եթէ կ'ուզէ՞ որ կը քաղցրացնէ ու կը սրբէ հողին խաչի ճամբաներուն:

Քսան դարեր շարունակ սրտի և խզի քաղցր բերումներով երգեր ենք անոր խորհուրդն ու փառքը, և անոր զղացումն ու ձկն բնապդօրէն կարծես ամենէն հիմնական յօրինանիւթն է դարձեր մեր զրականութեան և զեղարուեստին:

Այժմ մեծ ու բարի ուժերու այս իրական ալբիւրը իր ներքին խորհուրդով տակաւ կ'աղօտի մեր ներսը և բարոյական կեանքի այս ներքին խորհրդանիշը տակաւ կը թաղուի ալբիւսին ներքև կամ անյուսութեան ամպերու ետին:

Երջանիկ են սակայն այն հողիները, ինչպէս նաև ազգերը որոնք միշտ արթուն կը հսկեն, ու չեն թողուր որ օրերու մշուշը ծածկէ զայն նայուածքներէ: Վասն զի տառապանքէ այսինքն, խաչէ գերծ կեանքը մահուան կը նայի: Խաչը նախապայմանն է մեծութեան, փառքին և Յարութեան:

ԽՄԲ.

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ԻՆՁՈՒ ՆԱԲԵԿԱՅԻ ՄԸ ԶՈՒՆԻՆԻՔ՝ ԱՅՍՈՐ

Բ.

Նիւթապաշտիկ այս զգացումները եթէ ուրիշ ժողովուրդները կ'ընեն անտարբեր և բռնի՝ ոգեղէն իրականութիւններու նկատմամբ, մեզ կը վերածեն յուսահատ և նկուն խեղճներու, վասնզի մենք կորսնցուցած ենք այն բոլորը, հայրենիք, տնտեսական, պետութիւն, որոնք կրնային մեր միւլթաբանքն ու փրկութիւնը ըլլալ և վիճակակից ընել մեզ բախտաւոր ժողովուրդներու: Անշուշտ մեծ և անփոխարինելի է վերոյիշեալ պաշտպան սուրբերու դերը, սակայն առանց անոնց ալ ժողովուրդները դեռ կրնան զգալ իրենց միութիւնը և մղել գոյութեան կոխը: Հարունակելու համար մնալ իրենց արժէքի և մեծութեան թափերուն վրայ:

Ժողովուրդի մը կեանքին սկզբունքը և իր ոյժին և մեծութեան գաղտնիքը նիւթականը է և պիտի չըլլայ երբեք. ժողովուրդները չեն մեռնիր իրենց ֆիզիքական վերքերէն, այլ հոգեկան: Հերոսական վառքին մէջն ալ սխալ է դիտել մեծութիւնը ազգերու, եթէ նոյնիսկ ան չիմուած ըլլայ այն ազնիւ գուպարներէն, որոնք ժողովուրդի մը ինքնապաշտպանութեան և ազատութեան անառիկ իղձը կը կերպարեն: Ու մի՛ զարմանաք եթէ ըսեմ թէ ազգի մը մտաւոր ձիրքերն ալ տակաւին բաւական չեն զայն մեծ ընծայելու: Գիտութիւնը, արուեստը և իմաստասիրութիւնը ժողովուրդներու, չեն կրնար ընել զինք կենսունակ և գոյ, եթէ չներդաշնակուին իր բարոյական կարողութիւններուն հետ: Ոչ մէկ ժողովուրդ՝ պատմութեան մէջ, չէ եղած իր մտաւոր և հոգեկան յատկութիւններով այնքան բեղուն՝ քան հին յոյները. բայց անոնք չեն դան այն՝ ինչ որ պատմութիւնը կ'սպասէր որ ըլլային, վասնզի անոնց մօտ միտքն ու հոգին մնացին իրարու միշտ անհաւասար, աւելի հետամուտ եղան մշակելու գեղեցիկը՝ քան բարին: Ժողովուրդի մը մեծութեան և տեականացման գաղտնիքը, փաստը, կը կայանայ այն հրաշքին մէջ, զոր

ան կ'ընծայէ ոգեկան արժէքներուն: Իզուր է որ ըսուած է, մարդուն արժէքը իր միտք մը ըլլալէն աւելի՝ սիրտ մը ըլլալուն մէջ է. «Մեծ մտածումները սիրտէն կը բխին»: Եթէ մտքին կարողութիւնները յարգանքով չգիմաւորեն ոգին և ոգեղէնը, կը զստածին: Աննպատակ գաղափարներ, նողկալի երեւակայութիւններ և անպարկեշտ տեսութիւններ վայելքի և եսասիրութեան ի խընդիր, միշտ զուրկ պիտի մնան վսեմին և իրական մեծութեան հրաշքներէն:

Ժողովուրդներ և անհատներ երբ իրենց ներկային մէջ չեն բերեր այս իրողութիւնները, կը մնան դուրս ներկայէն, հետեալ բար անցեալապաշտ: Մենք կը տառապինք այսօր գիտակցութեան տագնապէ մը իրրարդիւնք մեր ժողովրդի արկածահարութեան: Այդ արկածին պատճառաւ մեր ժողովուրդին բնութիւնը ներկայ է իր մէջ ամբողջութեամբ: Շատ բան ալլափոխուած է մեր ներսն ու մեր շուրջը, աւելին՝ հայ հոգին՝ իր խաչելութեան ճամբաներուն, փոխան զօրանալու, նուաղած ու բեկուած է. ահա տարբերութիւնը երէկուան և այսօրուան հայուն՝ և այս՝ աւելի տխուր է մեզի պարտադրուած սպանդէն: Անոր համար այսօրուան մեր ժողովուրդին օտար կը մնան պատմութեան մէջ իրականացած իր պապերուն առաքինութիւնները: Որքա՛ն բան պիտի աւելնար մեր մէջ, եթէ մենք ունենայինք գիտակցութիւնը, ներկայութիւնը և մասնակցութիւնը մեր անցեալին, իր ներկային մէջ ամբողջ ընելու համար հայ Սփիւռքը:

Ազգերու կեանքին մէջ յաճախողէպ են այս կարգի աղէտներ, մահացումներ, սակայն վտանգը կը մեծնայ, երբ անոր կը յաջորդէ անզգածութիւն և անգիտակցութիւն: Բնական մահն է այս, ոչ ոք կրնայ զայն արգիլել, եթէ հոգեկան նոր ուժեր չբխին իր ընդերքներէն ու չվերընծիւղեն զինք բողբոջ առ բողբոջ և ոստ առ ոստ:

Մեր իւրաքանչիւրի հոգիին մէջ այսօր ճակատագրապաշտութիւն մը կայ, և ժողովուրդի մը ճակատագրապաշտութիւնը իր պատմութեան մեռած մասն է: Այս զգացումն է պատճառ որ մեր ժողովուրդը կը սպասէ ինքզինքին, առանց ինքզինքը յայտնաբերելու ճիգին, ինքզինքը ճանչնալու և կառուցանելու հերոսութեան:

Յիւզ չէ թիւը անոնց որոնք հայ ժողովուրդի այս ինքնավարութիւնը պատճառը կը նկատեն հայ մտաւորական դասակարգի զաւաթարական տարբերութիւնները, զոնք, կիրքերն ու սխալները: Մեծագոյն պատճառը մեր ժողովուրդի դժբախտութեան կը կայանայ այն լքումին մէջ՝ զոր կը փորձէ մեր մտաւորականութիւնը տարիներէ ի վեր, արհամարհելով հոգեկան այն արժէքները որոնք հայ ժողովուրդը կ'ընեն հայ ժողովուրդը և տարբեր ուրիշներէն: Այն նմանութիւնը որ իւրաքանչիւր հայուն ներքին վարդանն է, նարեկացին է, Անդրանիկն է, անոր ներքին հերոսութիւնն է, լեզուն է, երաժշտութիւնն է: Եթէ մենք բաժնուած ենք յարանուանական, կուսակցական եւ նոյն իսկ հայրենակցական հակադիր ճակատներու, առոր պատճառը այն է, որ հայ անձը վստահութիւն չունի ինքն իր վրայ, ու կը յանձնէ ինքզինքը ուրիշներու: Մեր փրկութիւնը կը կայանայ այն զգացումին մէջ, երբ անձնիւր անհատ ժամանակը եկած նկատէ հաւաքելու իր ուսիւրը ու բերէ իր մասնակցութիւնը հայ ժողովուրդի ամբողջականութեան: Երբ բոլոր հայերը զգան այսպէս իրենց ճակատագրի ընդհանրութիւնը, այն ատեն իւրաքանչիւր հայ պիտի ըլլայ հաշտ ինչպէս ինքզինքին՝ նոյնպէս նաև իր ամբողջութեանը հետ. և անկէ վերջ միայն ան կրնայ կատարել իր պարտականութիւնը իր ազգին և մարդկութեան նկատմամբ:

Հայ ժողովուրդի ներկայ գիտակցութիւնը դժբախտ գիտակցութիւն մըն է, որովհետեւ տարիներէ ի վեր ան կը դիտէ իր կեանքը՝ այդ կեանքէն դուրս հայնկէ մը կարծես: Անշուշտ այս գիտակցութիւնը կը բախի նաև իր սեպհական անկարողութեան և արտաքին արգելքներու և սպառնալիքներուն, բայց չաճիր անոնց դէմ: Մեր խօսքը չի վերաբերիր անոնց՝ որոնք մաս չունին հայ ժողովուրդէն, այսինքն կորսնցուցած են իրենց հաւատքը, ու բաժնուած՝ հայութիւն կոչուող ամբողջէն. այլ անոնց՝ որոնք այժմէականութեան վերածել կը ջանան մեր յոյսը, մեր իրաւունքները և մեր արժէքները, մեր սէրը և մեր հաւատքը, և կ'ուզեն շարունակել մեր պատմութիւնը իր ստեղծագործ ու փառաւոր էջերուն վրայ, մեր մարտիրոսագրութիւնը որ զմեզ կա-

տարելութեան տանող ճամբան եղած է իր կամքով, իր զօրութեամբ և խորհրդով, մեր դրականութիւնը որ մեր հաւատքին մաքուր օսկին ու արծաթին է եղած իբր արգադիր նուէր մեր իտէալի առարկային, մեր երազին:

Այս ընդհանրացումներէն վերջ թերեւ ընթերցողը ինքզինքը դանկտնադուրդ մեր յոգեւածի վերնաւերին, ըլլան մարգեր որոնք այդ վերնաւերը ուզեն հասկնալ իր արտաքին թեւագրանքին մէջ. — միասիւք և քնարերգակ մեծ բանաստեղծի մը պալատը: Մեր վերլուծումները յատկ կերպով կը դժեն մեր մտածումին եզրերը: Մեծ բանաստեղծ մը, մեծ գէմք մը, մեծ գործիչ մը քիչ անգամ երկինքէն է իջնան սրտրաստ կամ միակտուր: Ան միշտ համարութիւն մըն է: Ամէն անգամ որ վերջ ժխտապէս դիտուած իրողութեանց փոխարէն դրական մղումներ, բխումներ ներշնչանակ կ'երթով կը միանան ցեղային զանդուածի մը ընդհանուր բնագոյններուն, այսինքն անոր ուղեղէն յօրինուածութեան, բաղդ կայ որ թերեւ զան այդ համարութիւնը իրենց վրայ խառնող շատկանշական անձնաւորութիւններ: Հայրապետ, քերթող, սուրբ, զօրավար, լուսատեսէր, կարճ՝ տիպարը որ փարոսի նման կը կենայ ընդմէջ շրջաններու, լուսաւորելով՝ անցեալին չափ՝ ապանին: Ու այս տարօրէն ճիշտ է, օրինակի մը համար, Գրիգոր Նարեկացիի վրայ:

Ոգիի միութենէն կը ծնին զէնքի, բազուկի և զրէի բոլոր մեծութիւնները: Յաւանուանական, կուսակցական է ժողովուրդը՝ երբ այդ ոգիով լեցուած չէ: Առանց այդ տիրական զգացումին, գոյութիւն չունի արեան և ճակատագրի միութիւն, կրօնի և լեզուի նոյնութիւն, առանց անոր կան ետակերտն անհատներ և ազանդաւոր զանդուածներ: Պակասաւոր է և անով անարժէք գրականութիւնը երբ ինքնայայտութիւն չէ ամբողջ ժողովուրդի մը, երբ անոր մեծ թեւաբխումներուն և ճառագայթումներուն լոյսն ու ձայնը չունի:

Ե. Ժ. և Ժ. Գարեբը որոնք մեր մտքի ու հոգիի զագաթումները եղան, զրական ճարտարապետական և նկարչական իրենց երեսներով՝ շրջաններ էին, ուր քրիստոնէական տիրող ոգեկանութեան հետ՝ հաշտ

ընթացած են ցեղային ընդունակութիւնները և ժամանակի տուրքերը: Վերոյիշեալ շրջաններուն մէջ, քաղաքական, կրօնական եւ ընկերային կեանքը անջատուած երեաներ չեն, եւ շնորհիւ այդ միացեալ խորհուրդին է որ կը ծնին մարդարէներ, քերթողներ եւ մոգերը ժողովուրդներու: Վասնզի գիր, ազգային ինքնութիւնութիւն, տաղանդ, հող, ժամանակ և ասոնց նման բաներ ամէն ատեն գոյ են, սակայն եթէ չըլլայ այդ բոլորը նպատակի մը և միութեան մը տանող ոգին, անոնք կը մնան արժէք-կերպեր: Ժողովուրդները կ'ըստեղծեն, այսինքն կ'ապրին այդ բոլորէն վեր բանով մը, որմէ կախուած են այդ բոլորին գոյութիւնն ու յաւերժացումը: Ասանց զանոնք սնուցանող և ապրեցնող ոգին, որով կը լեցուին բոլոր ձեւերը, դէմքերն ու դէպքերը, ոչինչ կարելի է իրագործել ժողովուրդներու կեանքին մէջ: Եւ պատմութեան մեծ արժէքներու երեւումը, վերանորոգութեանց յանկարծական յայտնարեւումը արդիւնք են այն ներքին միութեան, այն տիրական չունչին որ քառուր կը կերպարանաւորէ, և անջատուած մասերը կեանքի կը կանչէ: Որքան ատեն որ մեզի պակսի այս միացնող հոգին և նմանութիւնը, մենք կը մնանք զուրկ Նարեկացիներէ. վասնզի անհատները անձնաւորեալ արտայայտութիւններ են զիրենք ծնող ցեղին և ժամանակի ոգիին սեռն և սերտ միացման:

Ինչպէս ըսինք, մեծութիւնները կը կատարեն ընդերկրեայ խուլ ձգտումներու պատրաստութեանց: Ըսել թէ ասկեղբեան մեր գեղեցիկ լեզուն իր հրաշալի ճարտարապետութեամբ գործն ըլլայ ափ մը մարդոց կազմակերպած և հետապնդած նպատակներուն, պիտի նշանակէր շատ բան զեղչել արուեստներու հիմնապայմանը կազմող նախատարրերէն: Ե. դարը ինչպէս Ժ. Ժ. Բ. և Ժ. Ժ. դարերը մեր ժողովուրդի պատմութեան մէջ, մեզի կ'ընծայէ այս մտածումին գեղեցիկ մարմնաւորութիւնները իրարմէ տարբեր երեսներով, բայց խորքի և անցեալի նոյնութեամբ: Յեղին հոգին է միշտ անմահ ընդունարանը, տնկարանը և արգանդը ուր պիտի աւազանուին և սողմնաւորուին շրջապատի, արեան և երազի բերազան ազդեցութիւնները, հագնելու համար կերպարանքը ուր մեզի կը տրուի ճանչ-

նալ ժողովուրդ մը: Կը հաւատանք որ Նարեկացիէն հինգհարիւր տարիներ առաջ՝ այս ժողովուրդի պատմական դարերուն, հայոց լեզուի արի և չքեղ պատկերը, կայտառ և չքեղ արտաքնացումն է անոր հոգեկան յախուռն որքան ամրակազմ ոճին, իթէ կը ներուի մարմինին, որ հինգհարիւր տարի վերջ, հակառակ իր կրած վէրքերուն դարձեալ պիտի կերպադրէ ինքզինքը, այս անգամ չեչտուած, գերադրուած և զանազանուած ուժգնութեամբ մը՝ ճարճատուն բայց պիտի՝ բարբարոս ճարտարապետութեան մը մէջ, որով գրուած են Նարեկացիին աղօթքները: Կը հաւատանք թէ խաղաղ ու լայնածաւալ արձակը որ Շնորհալիին և Լամբրոնացիին աղօթքներուն և երգերուն մէջը պազպաշուն գեղեցկութեան հանգէս մը կը դառնայ, դարձեալ այս ժողովուրդին հոգեկան և իմացական կերպարանքները կը նուաճէ: Եւ այս նոյնպէս մեր օրերուն, ուր արեւմտահայ աշխարհարարը կը ներկայանայ մեզի փափկութեան, նըրբութեան, սլացքի, խանդի և արեան ուրիշ հանգէսով:

Եթէ այսօր մեզի պարտագրուած մեր այս տխրութիւններուն և օտարութիւններուն մէջ, այդ ամենուն պակասն է որ ուշադրաւ կը դառնայ, առանց յուսահատելու սակայն մեր ցեղին անմահ ուժերէն, զայն պէտք է որոնենք այն աններդաշնակութեան մէջ, որ կայ մեր երազին, մեր արեան, և մեր մտքի ու հոգիի ուժերուն և ձգտումներուն միջև:

Այսօր չունինք Նարեկացիներ, բայց ատիկա պատճառ մը չէ որ չսպասենք այդ կարգի մարդոց, որոնք մեզի բերին վկայութիւնները մեր իրագործմանց, մեր անմահ ապրումներուն, որոնց խորագոյն երակները կուգան մեր երկրէն, մեր կրօնէն, մեր երգէն և մեր միաբէն:

Ե. Վ. Տ.



ՄԱՀԸ ԵՒ ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆԸ

Իմաստասիրական բարոյականները չունին առհասարակ վախճանաբանական եղբարակացութիւն։ Եւ եթէ նոյնիսկ ճառեն անմահութեան հարցին շուրջ, էն՝ խորացնեն մահուան գաղափարը որ նախընտրաբար առնչութիւն ունի մարդուն բարոյական պատասխանատուութեան, պատիժներուն և վարձատրութեանց հետ։ Ամենանպաստաւոր պարսպալին իսկ հարցը կը վերածուի մարդկային անձին անհուն ըզձանքներուն, լիացում մը, վախճան մը հայթայթելու։ Անմահութեան գաղափարը կը հիմնուի նախապաշար բնագիտական օգնութեամբ, որ կը տեսնէ հոգիին մէջ գոյացութիւն մը։ Բայց ոչ մէկ կապ կայ մահուան խոր հարցին հետ, որ հիմնականը կը մնայ կրօնական և մասնատարաբար քննարկատնայական գիտակցութեան համար։ Արդարեւ այս հարցը բնագիտական չէ միայն, այլ նաեւ անհունօրէն աւելի խոր էքրանական բարոյականի մը հարցը։ Այսպէս հասկցան Գիրքկարարի և Հայտէկրքի պէս խորհողներ։ Յորոյն ալ, որոշ իմաստով մը, անոր վերագրեց կեդրոնական նշանակութիւն մը, որուն մէջ այլապէս, իրաւունք ունի։ Որովհետեւ մահուան հարցին յարաբերաբար, անմահութեան հարցը արդէն երկրորդական է և շատ յաճախ կը զրուի անճիշդ ձևով մը։ Խնդրին այդ կերպ զբւերին իսկ սխալ է, քանի որ կ'ուրանայ մահուան խորհուրդ իրողութիւնը։ Գրով հոգիի անմահութեան, ան յառաջ կուգայ ամբողջութեամբ հինցած բնագիտականէ մը։

Մահը ամենախոր և ամենանշանակալից իրողութիւնն է կեանքին, որ մահանացուներու էն յետինն իսկ վեր կը բարձրացնէ առօրեայութենէ և տափակութենէ։ Ան միայն կը գնէ կեանքի իմաստին հարցը իր խորութեան մէջ։ Արդարեւ այս վերջինը իմաստ ունի միայն, որովհետեւ մահը գոյութիւն ունի։ Իմաստը վախճանին կապուած է. և եթէ յոռի անվախճանութիւնը իշխէր մեր աշխարհին մէջ, կեանքը անիմաստ պիտի ըլլար։ Եւ հետաքրքրական իմաստ պիտի ըլլար։ Եւ հետաքրքրական ա'յն է որ մարդեր, որոնք իրապէս կը սարսափին մահէն և անոր մէջ կը տեսնեն յե-

տին չարիքը, կը ստիպուին ճանչնալ թէ իմաստին վերջնական ստացումը անոր կապուած է։ Մահը, այսպէս ըլլալով հանդերձ չարիքին և սարսափին ծայրագոյն առօրեայ (paroxysme), կ'ըլլայ միակ եւքը որ կը թոյլատրէ անցնելու չար ժամանակէն դէպի յաւիտենութիւն։ Միայն անոր ընդմէջէն է որ անմահ կեանքը մատչելի կ'ըլլայ։ Մահուան մէջ է որ մարդը կը գնէ իր վերջին յոյսը հետեւաբար։ Հոս է անաւաստի մահուան ամենահարաշալի յարակարծիքը (paradoxe)։

Ըստ քրիստոնէական հաւատքին, մահը մեղքին պատուէն է և պարտուելու կոչուած վերջին թշնամին։ Սակայն և այնպէս, ան կը ներկայացնէ բարիք մը և արժէք մը մեր այս մեղաւոր աշխարհին մէջ։ Արդարեւ, եթէ մահը յառաջ կը բերէ մեր մէջ անբացատրելի անձկութիւն մը, չար ըլլալուն համար չէ միմիայն, այլ անոր համար որ խորութիւն մը և վեհութիւն մը ունի, որոնք կը գլորեն մեր առօրեայ աշխարհը, կը գերանցնին մեր կեանքին մէջ այս աշխարհիս պայմաններուն միայն համաձայն կուտակուած ոյժերը։ Մահուան ըմբռնումին և կեցուածքին բարձրութեանը մէջ ըլլալու համար, կը պահանջուի բացառապէս ոգեկան ուժգնութիւն մը և լուսաւորութիւն մը։ Կարելի է ուրեմն ըսել որ ամբողջ կեանքին Բարոյական փորձառութեան իմաստը կը կայանայ մարդը բերել այս ըմբռնողութեան և այս կեցուածքին։ Պղտտոն ճշմարիտ էր երբ կ'ուսուցանէր թէ իմաստասիրութիւնը միայն պատրաստութիւն մըն է մահուան։ Բայց դժուարութիւնը կը կայանայ անոր մէջ որ փրկսովայութիւնը անկարող է մեղի սորովեցնել ինքնիրմէ, ինչպէս միտնիլը և ինչպէս յաղթիլը մահուան։ Այս մասին անմահութեան իր վարդապետութիւնը ճամբայ չունի մեզի։

Կարելի է ըսել որ գերագոյն իր ստացումներուն մէջ, բարոյականը շատ աւելի մահուան բարոյական մըն է քան թէ կեանքի բարոյական մը։ Մահը՝ վախճան մը ըստինքեան, կեանքին կուտայ իր իմաստը։ Կեանքը աշխուժական է, որովհետեւ մահը ունի, որ կը վկայէ թէ մարդը սահմանուած է բարձրագոյն ուրիշ կեանքի մը։ առանց իրեն, կեանքը ստոր և անիմաստ եղած կ'ըլլար։ Բայց ժամանակին մէջ եղող կեանքին և յաւիտենականութեան մէջ եղող

կեանքին միջև կը բացուի անդունդ մը, ուրկէ մարդը միայն կրնայ անցնիլ մահուամբ, այսինքն՝ խզումի անձկութեամբը։ Այս աշխարհիս մէջ ըմբռնուած, կղզիացած, սահմանաւոր և ինքնաբաւ ամէն ինչ, անխմատ կը թուի, որովհետեւ ինչ որ ապականացու է, փոխանցական, այսինքն մահկանացու, աղբիւրն է այս աշխարհի անխմատութեան և այն բոլորին, որոնք հոս կ'արտադրուին։ Այսպէս է ճշմարտութեան երեսներէն մէկը, մատչելի սահմանաւոր հորիզոնէ մը։ Հայտնիլը իրաւունք ունի ըսելու թէ առօրեայութիւնը կ'անդամալուծէ մահուան կապուած հայրենաբաղձութիւնը։ Առօրեայութիւնը մահուան դիմաց, յառաջ կը բերէ միայն ստորին կարգի անձկութիւն մը, սարսուռ մը՝ իբրեւ անխմատութեան աղբիւրին առջև։

Բայց գոյութիւն ունի ճշմարտութեան ուրիշ երես մը, ընդհանրապէս ծածկուած սահմանաւոր հորիզոնէն։ Մահը նշանակը չէ միայն կեանքի անխմատութեան, իր ապականութեան. ան՝ է՝ նաեւ նշանակը կեանքի գերագոյն իմաստին։ Կարօտը և այն խորունկ անձկութիւնը, որոնք զմեզ կը պրկեն մահուան խորհուրդին առջև, ցոյց կուտան թէ մենք մակերեսին չենք միայն, այլ և խորքին, ու թէ՛ չենք պատկանիր միայն ժամանակին մէջ կեանքի առօրեայութեան, այլ նաեւ յաւիտենականութեան։ Արդ եթէ յաւիտենականութիւնը ժամանակին մէջ զմեզ իրեն կը քաշէ, ան յառաջ կը բերէ մեր մէջ հաւասարապէս անձկութիւն եւ կարօտ։ Ասոնք յառաջ կուգան ոչ միայն մեզի սիրելի եղող վախճանով և մահով, որոնց կապուած ենք, այլ աւելի խոր և աւելի մեծ աստիճանի անդունդով՝ որ կը տարածուի ժամանակին և յաւիտենականութեան միջև։ Այս անդունդէն անցքին կապուած, անձկութիւնը և կարօտը կը ներկայացնեն նաեւ մարդուն յոյսը։ Եւ յոյսը՝ թէ վերջնական իմաստը սահմանուած է օր մը յայտնուիլ և իրազորուիլ։ Այսպէս, եթէ մահը կը համապատասխանէ մարդուն անձկութեան, ան կը համապատասխանէ նաեւ իր յոյսին, որուն թէպէտ չի գիտակցիր միշտ և չիտար իր ճշմարիտ անունը։ Այսպէս, ուրիշ աշխարհէ մը եկած այս իմաստը կը տոգորէ մեր աշխարհի մարդը և անհրաժեշտ կ'ընէ

մահուան փորձը։ Մահը կենսաբանական և հոգեբանական իրողութիւն մը չէ միայն, այլ նաեւ ոգեկան երևոյթ մը։ Իր իմացումը կը կայանայ անոր մէջ, որ յաւիտենականութիւնը այս աշխարհիս մէջ անիրագործելի է. անոր՝ որ իր մէջ վախճանի մը բացակայութիւնը կը համապատասխանէ անխմատութեան մը։

Բայց մահը երևոյթ մըն է որ կը յայտնաբերէ ինքզինք տակաւին կեանքէն ալ անդին. ան հակադրեցութիւն մըն է ժամանակին մէջ վախճանի մը անհրաժեշտութեան դէմ, որ կը պահանջէ գոյութիւնը։ Մենք չենք կրնար նկատել զայն միմիայն որպէս կեանքի վերջին վայրկեանը, որ կը բանայ մեզ ոչնչութեան կամ անդրգերեզմանային գոյութեան։ Ան, ամբողջ կեանքին վրայ տարածուող երևոյթ մըն է, եւ անվերջանալի տաղանապ մըն է ամէն բանի վախճանին փորձառութիւն մը, յաւերժական դատաստան մը՝ տարուած յաւիտենականութեան կողմէ ժամանակին վրայ։ Կեանքը ունի անհաշտ կոխ մը մահուան դէմ, որ հետեանքն է միջոցին և ժամանակին մէջ լրումը ընդունելու անհնարաւորութեան։ Ժամանակը և միջոցը մահաբեր են, անոնք յառաջ կը բերեն խզումներ, որոնք մահուան մասնակի փորձառութիւններ կը թուին ըլլալ։ Երբ մարդկային զգացումներ կը նուաղին և կ'անհետանան ժամանակին մէջ, այդտեղ մահուան նախապատկերացում մը կայ։ Երբ կը հեռանաք միջոցին մէջ, անհատէ մը, և այդ բաժանումը ընկերացուած է այն զգայութեան թէ թերեւս այլևս երբեք մենք պիտի չտեսնենք զանոնք, հոն ալ տակաւին կը զգանք մահուան փորձառութիւն մը։ Միջոցին և ժամանակին մէջ ամէն խզում, ամէն բաժանումի տխրութիւնը կը համապատասխանէ անժխտելիօրէն մահուան տխրութեան։

Կը յիշեմ, պղտիկութեանս, չարչարազին կարօտը, որ զիս կը զրաւէր ամէն մէկ բաժանումին։ Անիկա, այդ կարօտը, կ'ընկերանար ինծի նոյնիսկ երբ պիտի բաժանուէի անձանօթ և օտար անհատէ մը, այն քաղաքէն՝ ուրկէ կ'անցնէի պատահամբ, սենեակէն՝ որուն մէջ ապրած էի քանի մը օրեր, ծառէն՝ որուն առջևէն կ'անցնէի, այն շունէն՝ որուն հանդիպած էի, և այլն։ Այս փորձառութիւնը կը համապատասխանէ անկասկած, կեանքին ծոցին մէջ իսկ,

մահուան յաճախանքին: Ժամանակին եւ միջոցին մէջ, ուր ամէն ինչ թերի է, մահը կը յաղթանակէ միշտ, և կ'ուզեկոյ՛ն կեանք մը յաւիտեականութեան մէջ, ուր խառնուրդ յաղթական ըլլալով, բաժանումը և խզումը գոյութիւն պիտի չունենան այլևս, մարդ-կային մտածումներն ու զգացումները պիտի չճանչնան այլևս վայրէջք: Մահը մեղի համար ոչ միայն կը հասնի այն վայրկեանին, ուր մենք իսկ կ'անհետանաք, այլ արդէն այն վայրկեանին, ուր մեր մերձաւորները կ'անհետանան: Մենք կեանքին մէջ մահուան փորձասութիւն մը ունինք, թէպէտեւ վերջնական չ'ըլլայ անիկա: Ամբողջական յաւիտեականութեան տեսլը էակին մէջ, կեանքին իսկութիւնն է: Սակայն և այնպէս տարօրինակ ճշմարտազանցումով մը (paradoxe), այս յաւիտեականութիւնը ձեռք կը բերուի միայն մահուան ընդմէջէն, որ ճակատագիրն է կեանք ունեցող ամէն բանի, աշխարհին մէջ: Եւ որքան կեանքը բարդ է, որքան իր մտկարդակը բարձրացած է, այնքան ան մահով պատուհասուած է: Լեռները կ'ապրին, արդարեւ, աւելի երկար քան մարդերը: Մօն Պլանը կը թուի աւելի անմահ քան սուրբը կամ հանճարը: Նոյնիսկ առարկաները կը վաշելին յարաբերաբար բարձրագոյն տոկունութիւն մը ապրող էակներու տոկունութենէն:

Մահը զրական իմաստ մը ունի, ամենապարզութեամբ չարիքը ըլլալով հանդերձ: Անոր է որ կը հանգիպինք ամէն անարգ կրքի խորը: Ապանութիւնը, ատելութիւնը, ռիւք, ապականութիւնը, նախանձը, վրէժ-խնդրութիւնը կրնան բոլորն ալ մահը վերջապէս բերել: Անձնասիրութիւնը, արծաթսիրութիւնը, փառամոլութիւնը մահաբեր են իրենց արդիւնքներով: Վերջապէս ուրիշ չարիք գոյութիւն չունի, բայց եթէ մահը եւ սպաննութիւնը: Մահը մեղքին «չար» արդիւնքն է, և կեանք մը առանց մեղքի, անմահ եղած պիտի ըլլար: Մահը յաւիտեականութեան ժխտումն է, և այս կէտին մէջ է որ կը կայանան իր էքսանական չարիքը, գոյութեան հանդէպ իր թըշնամութիւնը, իր փորձերը ստեղծագործութիւնը անէութեան բերելու: Ան կ'ընդդիմանայ Աստուծոյ կողմէ ստեղծուած աշխարհի ստեղծագործութեան, կ'ուզէ ազատագրել արարածը վերագարծով մը զէպի

նախակարգական ազատութիւն: Արարածը որ մեղքին մէջ կ'ընդդիմանայ Աստուծոյ իր վրայ ունեցած գաղափարին և պատկերին, միայն մէկ ելք ունի — Մահը: Եւ այս վերջինը կը վկայէ ժխտականորէն աստուածային ուժին մասին աշխարհի մէջ, և աստուածային իմաստին մասին, որ ինքզինք ցոյց կուտայ անիմաստութեան մէջ: Կարելի էր նոյնիսկ թելադրել թէ աշխարհը պիտի հասնէր իրագործելու անաստուած ծրագիր մը, անհուն, բայց ոչ յաւիտեական կեանքով մը, եթէ Աստուած գոյութիւն չունենար: Բայց քանի որ Ան գոյութիւն ունի, այդ ծրագիրն ալ անիրականալի է, և մահը անոր տեղը կ'աւանդուի:

Աստուծոյ Որդին, Փրկիչը և Ազատիչը, Սուրբ և անմեղը կ'ընդունէր մահը, և նոյնիսկ մահովը մահը սրբագործելու համար: Ուրկէ՞ քրիստոնէութեան կրկնակ կեցուածքը իր նկատմամբ: Քրիստոսը իր մահով պարտութեան մասնած է մահը, և իր կամաւոր զոհողութիւնը, յառաջ եկած աշխարհի չարութենէն, կրնայ նկատուիլ միայն իբրեւ բարիք մը և զերագոյն արժէք մը: Ուսկին պաշտամունքին մէջ, մենք զմեզ կը խոնարհեցնենք ազատարար եւ յաղթական մահուան առջև, որ կը պայծառակերպուի և կը տանի կեանքին: Եւ այս աշխարհի ամէն գոյութիւն պարտաւոր է անցնիլ մահէն, խաչելութենէն, եթէ ոչ չի կրնար հասնիլ յարութեան, յաւիտեականութեան: Մահը վերջնական չէ, և երբ ան հասկցուած է իբրեւ կեանքի խորհուրդին մէկ վայրկեանը, վերջին խօսքը իրեն չի պատկանիր: Ապատամբիլ մահուան դէմ, Աստուծոյ ընդդիմանալ է: Եւ սակայն մենք կոչուած ենք անոր դէմ պայքարելու հեղուսաբար, և զայն պարտութեան մատնելու, լալելու համար անկէ իր խայթոցը: Քրիստոսի գործը աշխարհին մէջ, կրնայ նկատուիլ ամենէն առաջ իբրեւ այդ յաղթանակը, իբրեւ յաւիտեականութիւն: Բարին կը յարութեան պատրաստութիւնը: Բարին կը շինէ կեանքը, իր ուժը, իր ամբողջականութիւնը, իր յաւիտեականութիւնը:

Մահը կը թուի ըլլալ աշխարհի ամենաքանչելի յարակարծիքը (paradoxe), անիմանալի՝ բանական մտածումին համար: Ան ռամկացած խնթութիւն մըն է: Որդարեւ, առօրեայութիւնը բթացնել տուած

է իր անբանայնութեան (irrationalité) և իր յարակարծութեան (paradoxalité) զգացումը։ Եւ ամենարանական իր արդիւնքներուն մէջ, առօրեայութիւնը կը ճզնի մոռնալ մահը, զայն պահել մարդերէն, դարձնելու համար զայն աննշմար։ Ասոր մէջ, կը յաղթանակէ ընդդիմացող ոգի մը այն քրիստոնէական ազօթքին, որ կը խնդրէ որ իր յիշատակը մեզի մնայ։ Ասով՝ ժամանակակից քաղաքակրթութեան մարդերը անբազդատելիօրէն աւելի ցած են քան հին եղիպտացիները։ Մահուան յարակարծիքը (paradoxe) կը յայտնուի ոչ միայն բարոյական կալուածին մէջ, այլ նաեւ գեղազիտական կալուածին մէջ։ Սրդարեւ, մահը սարսափելի է, քայքայում է, ամէն զէմքի և ամէն պատկերի կոթուստը, յաղթանակը նիւթական աշխարհի ստորին տարրերուն, որոնք այնտեղ կը յայտնուին, կը թուին հասնիլ հրէշայնութեան վերջին սահմաններուն։ Եւ սակայն մահը հրաշալի է. ան կ'ազնուացնէ մահկանացուներուն է՛ն յետինը, զայն բարձրացնելով նոյն աստիճանին, առաջիններուն հետ. ան կը յաղթահարէ առօրեայութեան և տափալուծեան տգեղութեանց։ Պահ մը կ'այ, ուր մահը կը թուի աւելի գեղեցիկ, աւելի խաղաղ, աւելի ներդաշնակ, քան երբ մենք կ'ապրէինք։ Գարշելի և չար զգացումները կ'անհետան իր ներկայութեան մէջ։ Կեղեցկութիւնը, անցեալին հրապոյրը կապուած են մահուան ազնւացնող իրողութեան, որովհետեւ ճիշդ ան է որ կ'ազատէ զինք իր աղտերէն, դրոշմելով զինք յաւիտենութեան կնիքով։ Հետեւաբար եթէ ան կը կրէ քայքայում մը, կը կրէ նաեւ զտում մը։ Ոչ մէկ բան, որ աւերուած է, ապականած ու ապականացու, կրնայ զիմանալ իր փորձութեան։ Ինչ որ յաւիտենական է միայն կրնայ իրմէ վեր բարձրանալ։ Որքան ալ որ տխուր ըլլայ, պէտք է համակերպիլ ճանչնալու թէ կեանքին լրջութիւնը իրեն կապուած է, և թէ ան կը յայտնուի լոկ իր խորհուրդին առջև։ Մարդուն բարոյական նշանակութիւնը միայն կ'երևի մահուան փորձութեան մէջ, այն մահուան, որով իր կեանքն իսկ յափրացած է։

(Դարձնակէլէ)

ՊԷՐՏԻԱԷՖ

Թարգ. Կ. ՍՐԿ. ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԲԱՆԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

Ազդեցութիւնը Վարդապետութեան. — Մեծ և կարեւոր եղաւ այդ ազդեցութիւնը քրիստոնեայ հետազայ մտածման մէջ, մանաւանդ անոր աստուածաբանութեան, որուն էական և կեդրոնական հարցը եղաւ շարունակ Լօկոսի Վարդապետութիւնը։ Մասնաւորաբար՝ Լօկոսի Յովհաննէսեան ըմբռնումն է որ խանգաւառեց քրիստոնեայ մտքերը, քանի որ անիկա միայն կրցաւ վերջնական, յստակ, ամբողջ և ուղղափառ բացատրութիւն մը և կամ արտայայտութեան կերպը բերել քրիստոսաբանութեան, այսինքն Քրիստոսի անձին եւ բնութեան Վարդապետութեան։ Հետազայ դարերու քրիստոսաբանական ամբողջ գրականութիւնը կը մեկնի «Եւ Բանն մարմին եղեւ» մտածումէն, որ էապէս ուրիշ բան չէ, բայց եթէ Յովհաննէսեան Լօկոսի ըմբռնումը։ Շրջանը, որուն ուղղակի հետեանքը եղաւ Քրիստոսաբանական Գրականութիւնը, շատ յատկանշական շրջաններէն մէկն է քրիստոնէական մտածման պատմութեան։ Հեթանոս իմաստասիրական մոլորեցուցիչ տեսութիւններ, հերետիկոսութիւններ, եւ վերջապէս ձգտումներ՝ պատուաստելու քրիստոնէութիւնը այլասեռ տարրերով, կը լեցնեն այդ շրջանը, մտածումի լարելին։ Թոս մը ձեացնելով, Ու այս բոլորով Քրիստոսի անձն էր որ կը վտանգուէր։ Բայց պէտք է ըսել թէ Յովհաննէս Աւետարանը՝ մասնաւորաբար իր Լօկոսի Վարդապետութեամբ, ունեցաւ իր բարերար հակազդեցութիւնը, թու՛մ կանգնելով ընդդէմ այդ բոլոր տեսութեանց։

Առաքելական Հայրերու գրականութեան մէջ բնականօրէն առաջին անգամ հանգիպումը կ'ընենք Յովհաննէսեան շունչին, երբ մանաւանդ այդ գրականութիւնը կը խօսի Քրիստոսի անձին և անոր բնութեան մասին։ Անշուշտ այդ շունչը կամ ազդեցութիւնը նոյն ուժգին համեմատութեամբ

գոյութիւն չունի Հայրերուն մօտ։ Ոմանք հեռաւոր կերպով կ'զգացնեն տօնիկա, ուրիշներ աւելի բաղդաւոր կերպով մը հաւազատօրէն կ'արձագանդեն Յովհաննէսեան մտածումը, թէ և տարբեր եղբերով և մտածումի տարբեր կաղապարներով։ Բայց հակառակ այդ բոլորին, որոշապէս այդ զրաւկանութիւնը Լօկոսի իր Վարդապետութեան արմատները ունի Յովհաննէս մէջ։ Այսպէս կ'ընկնէ Աղեքսանդրացի մին եզաւ յիշեալ Հայրերէն։ Ըստ անոր Որդին՝ անձնաւորապէս յայտնեալ ճշմարտութիւնն է. Որդին Լօկոսն է Հօր, միութիւնը ստեղծագործ խօսքին և մտածման։ Գերագոյնն է ան միշտ. ամբողջական լոյսը Հօր և ամբողջական մտածումը Անոր. ամբողջ աշխարհ և ականջ է Անիկա. հետեւորար ամենատես և ամենալուր։ Անիկա անժամանակ է և անսկիզբ սկզբնաւորութիւնը. և միեւնոյն ատեն երախայրիքը գոյութեան. Հօր ստակերն է և յայտնիչը Հօր էութեան։ Ուրիշ մը Երանոս, մեծագոյնը եկեղեցւոյ ուսուցիչներէն նախակղեմէսեան սերունդին, նմանապէս կը մեկնի Յովհաննէսէն անտարակոյս, բանաձեւելով Լօկոսեան իր Վարդապետութիւնը։ Ըստ Երանոսի Լօկոսը իր մէջ կը ներփակէ միտքն ու խօսքը միանգամայն. բայց այդ երկուքէն ոչ մէկը կը զերակչուէ՝ միւսը։ Աստուած մտածումն է ամբողջութեամբ, այսինքն Լօկոսը. և Որդին այդ Լօկոսն իսկ է։ Ուրեմն միտք և բան մէկ են։ Որդին ոչ թէ հնչական, այլ անձնաւորեալ Բանն է խօսուած՝ Հօր կողմէ։ Որդին արարած մը չէ։ Անիկա օր սկզբանէ ի ծոց Հօր էր. Որդին Աստուած է, քանի որ Քրիստոսի մէջ յայտնուած Որդին՝ Աստուած է։

Առաքելական Հայրերու գրականութենէն վերջ, Զատագովական Գրականութիւնն է որ կը յայտնաբերէ Յովհաննէսեան վարդապետութեան արձագանքը։ Զատագով Հայրերէն շատեր մօտիկ հետաքրքրութիւն մը կը յայտնաբերեն Լօկոսի Վարդապետութեան նկատմամբ։ Վասնզի այդ զրաւկանութեան մտահոգութիւնը ամենէն աւելի եղաւ ցոյց տալ հեթանոսներուն թէ՛ Քրիստոնէութիւնը համաձայն է իրենց ժամանակի լաւագոյն մտածողութեան, մանաւանդ շեշտել այն նոյնութեան վրայ որ Լօկոսինը և Քրիստոսինը եղաւ։ Եւ շատ բնականօրէն Զատագով Հայրերը փարեցան

Յովհաննէսեան Լօկոսի ըմբռնման, իբրեւ իրենց թէղի պաշտպանութեան միակ կարելի զէնքին։ Յուստինոս Մարտիրոս, զբխաւորը Զատագով Հայրերէն, իր շեշտը կը դնէ Լօկոսի անձնաւորեալ որդիութեան վրայ. այդ Լօկոսը ստեղծագործ խօսքն է և Աստուածային միտքը, միանգամայն Որդին կամ Լօկոսը Հօր ծոցին մէջ էր բոլոր ստեղծագործութիւններէն առաջ. Ան յաւիտենակից էր Հօր և ի ժամանակի ծնաւ մարմնաւորապէս։ Ուրիշ մը, Խնդիրլոս Անտիոքացին, կը Զանայ մատենանչել այն իրողութիւնը թէ ստեղծագործութիւնը, ինչպէս նաեւ Հին Կտակարանն ու անոր ներչնումը իրաւործուեցան Լօկոսին միջոցաւ, որ եղած է Հօրը հետ ի սկզբանէ, իբրեւ միակ սկզբունքը ամէն բանի։ Հօր և իր յարաբերութիւնը այն է որ Հայրը չի կրնար երևնալ սահմանաւոր միջոցի մը մէջ, մինչ Որդին կարող է ատոր։ Լօկոսը ի գոյութեան էր ստեղծագործութենէն առաջ. վասնզի Անիկա միտքն ու խօսքն է Աստուծոյ. որ մարմնացաւ երբ Աստուած արտայայտեց զայն։

Զատագով Հայրերէն վերջ, կարելի է ըսել թէ Յովհաննէսեան այս ըմբռնումը բերած է նաեւ իր նպատար հերետիկոսութեանց դէմ մաքառող Հայրերու զրաւկանութեան։ Մասնաւորաբար յայտնի կ'երեւայ անիկա Քրիստոսի բնութիւններու մասին եղած վիճաբանութեանց մէջ, Կիւրեղ ընդդէմ երկարեակ Նեստորի կը բանաձեւէ օմի բնութիւն Բանին մարմնացելոյս հռչակաւոր վարդապետութիւնը, որ էապէս Յովհաննէսեան շունչ մը ունի իր մէջ. — Բայց ոչ միայն Բնութեանց այլ նաեւ Քրիստոսի նախագոյութեան վարդապետութեան մէջ ալ կը յայտնուի պատկերը Յովհաննէսի, երբ Աթանաս ընդդէմ Սիրիոսի կը ճշդէր ու կը պաշտպանէր Քրիստոսի գոյութիւնը՝ ճնախ քան զյաւիտենանսի մէջ։

Տեղն է հոս յիշատակութիւնը ընել Յովհաննէս ազդեցութեան, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Բանին Վարդապետութեան մասին ունեցած ըմբռնման վրայ։ Անվերապահօրէն կարելի է ըսել թէ մեր եկեղեցին հարազատ արտայայտութիւնը կը բերէ Յովհաննէսեան Լօկոսի մտածումին. — Հայաստանեայց եկեղեցին կը հաւատայ և կը խոստովանի Որդին իբրեւ Բանն Աստուած, որ

համադրյալից է Հօր, ըլլալով Անոր ծոցին մէջ, որ ապա մարդացաւ, մարմին եղաւ, գմեղ փրկելու, գմեղ հաշտեցնելու Հօր Աստուծոյ հետ: Բազմաթիւ են վկայութիւնները մեր սրբազան գրականութենէն, ապացուցանող՝ մեր հաւատաւորները: Կը բաւականանամ մէջընթացովը անոնցմէ մէկ երկուքին: «Ի ծոցոյ Հօր առաքեալ, եղեալ ի մօուր յանբանից բանի Աստուած յայտնեալ» (Շարական): Այդ Բանը արարչակից է, և ունի Հօր կերպարանքը. «Որ կերպարան Հօր եւ արարչակից Բան. վասն փրկութեան ազգի մարդկան այսօր ի կուսէն զկեպաւրանս ծառայի զգեցար...» (Շարական): Այդ Բանը անսկիզբ է և Հօր ու Ս. Հոգւոյն հետ էակից. «Եակից Հօր եւ Հոգւոյն, անսկիզբն Որդի, անմայր յառաջնունն անդրանիկ, եւ ընկ Հօր յաւիտեան» (Շարական) և այլն: Եւ վերջապէս, Բանը մարմնացաւ. եղաւ մարդ մեղի և մեր փրկութեան համար. «Բանն առաքեալ ի Հօրէ, որ վասն մեր մարմնացաւ, եւ ցնծութիւն աշխարհի յայտնեցաւ» (Շարական): Այսքանն ալ յայտնապէս ցոյց կուտան այն հարազատ մերձաւորութիւնը որ գոյութիւն ունի մեր Եկեղեցւոյ և Յովհաննու նախերգանքին մէջ քանդակուած Յաւիտեանական Վարդապետութեան միջև. միանգամայն ճշմարտելով վերջնոյն ազդեցութեան կնիքն ու շունչը մեր Եկեղեցւոյ Բանին ըմբռնման վրայ: -

Վերջապէս երբ մեր ակնարկը դարձնենք քրիստոնէական մտածման պատմութեան հետադայ դարերուն վրայ, գալով մինչև մեր օրերը, էապէս նոյն գաղափարին այս կամ այն կերպ կրկնութիւնն է որ կը գտնենք: Յովհաննէսով հիմնուած և Սուրբ Հայրերու վաւերացումով երաշխաւորուած Լօկոսի Վարդապետութիւնն է որ մշակուեցաւ Սքօլաստիկ Աստուածաբանութեան մէջ, շեշտելով միշտ այն նոյնութեան վրայ զոր Լօկոսը ունեցաւ՝ պատմական Յիսուսի հետ: Այնուհետեւ, մեր դարուն և անցեալ դարէն մեղի հասած բոլոր աստուածաբանական գիրքերը՝ առանց բացառութեան՝ իրենց քրիստոսախօսութիւնը (christology) կը հիմնեն Յովհաննէսեան նախերգանքի այն Յաւիտեանական Ճշմարտութեանց վրայ թէ՛ «ի սկզբանէ եր Բանն եւ Բանն եր առ Աստուած եւ Աստուած եր Բանն. եւ Բանն մարմին եղեւ եւ բնակեաց ի մեզ եւ մեք տեսաք զպառս նորա»:

Արժեքն ու տեղը Յովհաննու այս լսեալնու մին. — Այս բոլորէն վերջ դժուար պիտի չըլլայ մեզի ճշդել տառնք: Այդ արժեքը ամենայն ստուգութեամբ պէտք է որոնել և հաստատել բուն իսկ Վարդապետութեան մէջ, և հետևաբար ճանչնալ անոր, իր ճշմարտ տեղը:

Քրիստոս, գերազանց հերոսը այդ Վարդապետութեան, բովանդակ Աւետարանով մեզի կը ներկայանայ իբրեւ ամբողջական, և լրիւ ընդունարանը յաւիտեանական և աստուածային ստորագրութիւններու: Այսինքն, Քրիստոս ոչ միայն Բանն է, ու Բանաւորութիւնը, այլ նաեւ սերն իսկ է Ան. կեանքը բովանդակ, և վերջապէս լոյսն ու յարութիւնը: Ինքն էր որ ըսաւ. «Ես իսկ եմ կեանքը». «Ես եմ լոյս աշխարհի». «Ես եմ յարութիւնը» և մանաւանդ «Ես եմ սերը»: Բայց ինչ որ, Լօկոսի Վարդապետութիւնը կ'ուզէ շեշտել և վեր առնել, այդ բոլորով հանդերձ, և այդ բոլորէն վեր, այն ալ աստուածային բանաւորութիւնն է ու գերազանց նուրբ Քրիստոսի մեջ: Բանին մտածումը՝ աստուածային ներհայեցողութիւնն է Քրիստոսով իրագործուած: Այն ամենահաս բանաւորութիւնը որ կայ բոլոր գոյութիւններէն առաջ, որ ապա ձև, կարգ և օրէնք հաստատեց բոլոր գոյութիւններուն մէջ, և անոնց շուրջ, այսպէս նոյնացնել և մանաւանդ գերազանցապէս տիրական յատկանիշը նկատել Քրիստոսի, կը կազմէ ահա այն իրական, և խորունկ արժեքը, որ եղաւ Յովհաննէսի Բանին Վարդապետութեան: Ըմբռնել Քրիստոս իբրեւ ստեղծագործ բան և մտածում, սիրոյ, կեանքի, և լոյսի իսկութիւն միանգամայն, կ'ենթադրէ այնպիսի վսեմ մտահոգութիւն մը, որ ինչպէս տեսանք, Բանին Վարդապետութիւնը եղաւ: Բայց ինչ որ այդ վարդապետութեան արժեքին նոր շողք մը կուտայ, այն ալ աստուածային բանաւորութեան մարմնացումն է. տիեզերական բովանդակ գոյութեան ետեւ կանգնող, աներեւոյթապէս ներկայ եղող, կարգին, ձևին, օրէնքին, վերջապէս ղեկավարող ուժին, այսպէս յայտնուիլն է, զալ և անօրինակ ներդաշնակութեամբ համախմբուիլն է, վերջապէս մարդանալն է և բնակիլն է մե՛ր՝ մարդոց մէջ: Եւ ըստ Յովհաննու, Քրիստոս եղաւ այդ մարմնացեալ բանաւորութիւնը. «Եւ Բանն մարմին եղեւ

եւ բնակեաց ի մեզո. որ մարդոցմէ տեսանելի փայլը դարձաւ Յաւերժական Լոյսին, որուն ընդունարանը եղաւ Ինք. որ անօրինակ շեշտով մը պատուաստեց Աէրը, որուն զերազանց զործաւորը եղաւ Ինք. և որ վերջապէս իրական կարգ և օրէնք գրաւ Կեանքին մէջ, որուն աղբիւրը եղաւ Ինք. — Այս է, և հաս միայն պէտք է տեսնել, ամէն բանէ աւելի, իրական և խորունկ արժէքը, զոր ունի Յովհաննէսեան Լօկոսի Վարդապետութիւնը:

Իսկ տեղը: Անտարակոյտ օյսպիսի արժէքով մը յայտնուած վարդապետութիւնը, ունի նաև իր արժանաւոր և վաւերական տեղը: Նախ, ինչպէս կանխեցինք շեշտել քանիցս, Յովհաննէսեան Լօկոսի մտածումը իբրեւ Վարդապետութիւն, է և կը մնայ կեդրոնական առանցքը Քրիստոսաբանութեան, և էական վարդապետութիւններէն մէկը Քրիստոնէական Աստուածաբանութեան: Իբրեւ այդ, անիկա ունեցաւ իր խորտակիչ հակազդեցութիւնը ընդդէմ հեթանոս իմաստասիրութեան. թու՛մք կանգնեցաւ Ան ընդդէմ Քրիստոնէութեան իսկ ծոցէն ելած հերետիկոսական հոսանքներու. այնուհետև ներշնչարանը եղաւ անիկա, ոչ միայն Առաքելական Հայրերուն, և Զատաղովական Կրականութեան, այլ և վերջապէս հետադաշ դարերու Քրիստոնեայ բովանդակ աստուածաբանութեան, մինչև մեր օրերը:

Իբրեւ եզրակացութիւն արդար է որ հետեւեալը այսպիսի Վարդապետութիւն մը որ Յովհաննէսինն է, ըմբռնելի ընել իր արժէքը և մանաւանդ ունենայ իր արժանաւոր և ստոյգ տեղը քրիստոնէական Աստուածաբանութեան, և քրիստոնէական Կեանքին մէջ:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐՂ. ՈՍԿԱՆԵԱՆ

ՂԵՐՋ



ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԹԱԷԼՈՒՐԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆԻՆ

ՏԵՂԵ ՈՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆԸ

Գ. Բերդին պատմութիւնը

Կէսօրէ վերջ, ժամը 4ի տեսն, Խուրման Գալէսի, կամ ինչպէս որ ասկէ յետոյ պէտք է կոչել, Թաւրուր բերդը աչքիս հանդիպեցաւ, որ հարաւային կողմէն մօտեցած աստեղնիս ժայռուտ բարձունքի մը վրայ զետեղուած կը տեսնուէր: Բերդին արեւմտեան պատին տակէն կ'անցնի Խուրման Սուն, մինչ Մարապու Սուն զլիսաւոր գետին կը միանայ միջնադարեան այս կաթողիկոսական նստավայրին հարաւային կողմը գտնուող տեղ մը, նկարին մէջ երեւցած մասէն անդին: Պիտի ջանամ ապացուցանել թէ Խուրման Գալէսի անուէր հոմանիշ է Թաւրուր բերդ անունին:

Իմ հետեւողութիւններս հիմնուած են գլխաւորաբար Ալէն-Մարդէնի «Mémoires Historiques et Géographiques sur l'Arménie» անուն ձտտահելի երկին Գառլին հատորին վրայ: Ալէն-Մարդէն իր տեղեկութիւնը քաղած է մեծ մասամբ հին գրողներու պաշարէն և զմեզ մասնաւորաբար հետաքրքրող նիւթին համար յիշուած է Միսիթարեան վանականի մը, Հայր Միքայէլ Չամչեանի փժ. դարուն գրած Հայաստանի Պատմութիւն կոչուած մեծ երկին մէջ:

Այս յօդուածին մէջ վերարտադրուած հատուածը մասնաւորաբար այդ գիրքին համար պատրաստուած քարտէսին մէկ մասն է: Արդ, ճիշտ Թաւրուր նշանակուած կէտին տակ ընթերցողը պիտի նշմարէ «Jahan» անունը, «Jalan» նշանակուած, կամ ըստ Ալէն-Մարդէնի հեգեղու ձևին՝ «Dahanan»: Այս այն նահանգն է ուր Թաւրուր բերդը հաստատուած էր: Այս նահանգին մէջ, կ'ըսէ ան, կար նաև Ալպուստան, այժմ Ալպիստան անունով ճանչցուած գիւղը՝ որ բերդին հարաւ-արեւմտեան կողմէն քսանըւորս ժամ հեռու է: Ասկէ դատ նոյն նահանգը «մասնաւոր» հայ կաթողիկոսի մը

Հոնի մէջ հաստատած նստավայրն էր, որ քարտէսին վրայ ցոյց տրուած է Թաւրուրի արեւելեան կողմը: Այս երեք վայրերը մի-այն յիշուած են Սէն-Մարգէնի խորագրին գործին մէջ իբր կապան նահանգին մէջ գտնուող վայրեր: Հոնի և Ալպիտան արդի դիւղերուն ունեցած աշխարհագրական կապը (թէ և ո՛չ մէկը հնագիտական նիւթ չի հայ-թայթեր) խորման Գալէսիի դիրքին հետ հուշուող նեցուկներ են իմ տեսութեանս որ աւելի ևս կը հաստատուի երբ բազմաթիւ Թաւրուրի և «տարագիր» Հայերուն կոկի-սոն կոչած միջնադարեան քաղաքներու յա-րաքերական դիրքերը: Սա՛ վերջնոյն հարա-ւակողմը կը գտնուի և կը համապատաս-խանէ կէօքսուն կոչուած այժմու գիւղին:

Արդարեւ Սէն-Մարգէն խորման բերդը չի յիշեր իր գիրքին մէջ, այն պարզ պատ-ճառով որ հաւանաբար ան իր անունը ըս-տացաւ, ինչպէս յաճախ կը պատահի, մին-չև վերջերս, այլապէս եթէ իր գիրքը կազ-մած ատեն ներկայ անունով գոյութիւն ունեցած ըլլար, այսքան կարեւոր դիւղի մը տեղւոյն յիշատակութիւնը գոնէ զանց պիտի չառնուէր: Ամէն պարագայի մէջ բնիկ ժողովուրդին «Թաւրուր բերդի» գոյու-թեան մասին լսած չլլալը կարեւորութենէ զուրկ է, որովհետեւ Սէն-Մարգէնի գործին հրատարակուելէն ասդին 120 տարի անցած է և ասկէ զատ թուրք գիւղացին պատմու-թեան հմուտ չէ և չի հետաքրքրուիր ալ անով:

Վերջապէս կ'ուզեմ շեշտել սա կէտը թէ նախկին ժնհուն նահանգը կազմող հողա-մասի սահմաններէն ներս ուրիշ ո՛չ մէկ բերդ գոյութիւն ունեցած է:

Պատմութիւնը չէ արձանագրած այս բերդին ճշգրիտ թուականը, և ոչ ալ գի-տենք թէ ո՛վ շինած է զայն: Միջին դարու կրնայ վերագրուիլ և անկասկած Բիւզան-դական ծագում ունի: Որքան որ պատմա-կանօրէն հայ կաթողիկոսներու նստավայրը եղած է միայն, անտրամաբանական չէ են-թադրել թէ կաթողիկոսներու պաշտօնական բնակավայրը եղած միջոցին, որ կ'ըսուի թէ 1064-1113 տարիներու ընթացքին էր, անոնք ամրացուցած և ընդարձակած են զայն:

Այնպիսի շրջանի մը մէջ երբ կրօնական դառն թշնամութիւններ գոյութիւն ունէին,

տարօրինակ սովորութիւն մը պիտի չըլլար որ հայ կաթողիկոսներ ամրոցներու մէջ բնակէին: Գրիգոր Գ., օրինակ, 1125ին կաթողիկոսական աթոռը հաստատեց իր հայրենական ժառանգավայրը եղող Ծովք ամրոցին մէջ, որուն մնացորդները հաւա-նաբար կը մնան տակաւին քարտէսին վրայ «Մեծ Ծովքի լիճեր» անունով նշանակուած լիճին վրայ, որ հոմանիշ է այժմու կէօճի-կին, Սարբերդ քաղաքին հարաւակողմը:

Այնպէս կը հասկնանք որ ան բարեիտ-խեց և նորէն ամրացուց բերդը: Եւ սակայն 1147ին նոյն կաթողիկոսը Իկոնիոյ Սուլ-թաններուն Ծովք բերդի մէջ հաստատուե-լէն վերջ, աթոռը հոնկէ փոխադրեց հոռ-մէական Հոռմկլայ բերդը՝ որ քարտէսին վրայ Մարաշի հարաւակողմը դրուած է: Այս բերդն ալ նմանապէս ամրացուեցաւ և անոր քով ոքանչեւի եկեղեցի մը շինուե-ցաւ: Այս իրողութիւնները միջանկեալ կը թուեմ իբր փաստ իմ կարծիքիս՝ թէ Թաւ-րուր բերդն ալ անկասկած նոյն վերաբեր-մունքը ստացաւ ձեռքերուն մէջ ցեղի մը՝ որ միշտ համբաւաւոր եղած է իր ճարտա-րապետական գործերով: Կը ցաւիմ միայն որ ժամանակի սղութիւն և այլ նկատում-ներ արգելք հանդիսացան իմ այս բերդը անձամբ այցելելուս: Սակայն և այնպէս քանի ողջ եմ այս աշխարհի մէջ, կը յու-սամ այդ սքական դարմանել պատերազմէն վերջ (après la guerre!):

Այս բերդին մէջ բնակած է իսախիկ Բ. կաթողիկոսը որ 1064ին Կոստանդնուպոլ-սէն եկած էր (*):

(*) Այս յօդուածը գրելի վերջի դիմեցի Եղեանի Մատ-թեոս հայ պատմագրին վերացրուած ժառանգչուհիին՝ որ 1135ին աւարտած է, լսաւ այս հեղինակին, Խաչիկ Բ. Թաւ-րուր բնակած պէտք է ըլլայ 1062ին և պաշտօնավարութեան շրջանը եղած ըլլալու է վեց տարի (և ո՛չ եօթը ամիս, ինչ-պէս կ'ըսէ Զաւեն), քանի որ ան կը հաստատէ որ 1065ին մեռած է Խաչիկ, կը հաւատարման թէ Գեորգ կաթողիկոս-կան աթոռը գրաւեց 1071ին, բայց այնպէս կը թուի թէ Զաւենան սխալած է 1064 և 1113 տարիներու ընթացքին Թաւրուրը կաթողիկոսական նստավայր համարուած մէջ, ո-րովհետեւ Գեորգի շնորհաբերումէն վերջի աթոռախառ ըլլող վայրերը կը թուէ Մատթեոս Ուսայեցի. որոնց մէջ սակայն Թաւրուրը յիշատակուած չի: Անոր աշխարհագրական դիրքը ճշգրտ ատեն, ինչպէս եւ մասնաշեջի, ան կ'ըսէ թէ Թաւ-րուր "Taurplour" (հեղեղու տարբեր ձև մը) կը նշանակէ «թանձր խոտով կամ խիտ տերեւներ ունեցող ծառերով ծած-կուած բլուր մը»: Իրապէս 800 տարիներ անցնելի վերջն ալ այս բլուրը՝ որուն վրայ բերդը հաստատուած է, ծածկուած է թանձր խոտի շեղջերով և հաւանաբար պատմաբանին տեսած ծառերն են որ կը տեսնուին դեռ բլուրին ստորորը, հոս ար-տապրուած պատկերին մէջ, Բայց եւ ասանք իմ տեսութեանս իբր վճռական փաստ մեջտեղ պիտի չբերէի:

Հոս ան խմացաւ իր աղգակիցներուն տրուած ջարդը, ա՛յն տարին՝ երբ Սեւծուհիներուն Ալփատըան Սուլթանը Անի քաղաքը կողոպտեց։ Սաչիկ Բ. նախ Անիի մէջ կը բնակէր ուր վեց տարի կաթողիկոսական պաշտօն վարած էր։ Այս տխուր լուրերուն վրայ բարի մարդը ա՛յնքան ընկճուեցաւ վիշտէն որ Թաւրուզի մէջ մեռաւ, բերդին մէջ եօթը ամիս բնակիւէ վերջ՝ Ամենէն նպատաւոր պայմաններու տակ իսկ այդ ամայութեան մէջ բնակիլը սերտութիւն չէր կրնար առթիլ և անկասկած աժդոյն ու մեղամաղձոտ տեսարան մըն էր որ կը զիտէր ան, բերդի պատերուն նեղ քայտած քներէն։

Իր մահուանէն վերջ Յոյները ջանացին բոլորովին սանձել հայ կաթողիկոսութիւնը, յուսալով որ այդ կերպով պիտի կորենան հաշտութիւն գոյացնել հայ և օրթոտօքս եկեղեցիներու միջև։ Ասկայն կարսի Գազիկ Արքայան թագաւորի (961ին Աշոտ Գ. հայ թագաւորին կողմէ հաստատուած հպատակ թագաւորութիւն մը) գտանք՝ նշտօքսիա կայսրուհիին ազգեցնութեամբ այդ մտադրութիւնը ի գերեւ ելաւ և 1065ին Գրիգոր Բ. կաթողիկոսական աթոռ բարձրացաւ։ Իր նախկին Վահրամ անունը Գրիգորի փոխուեցաւ, ցոյց տալու համար որ Հայոց պաշտպան Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Աթոռ թափուր չէր։ Այս սիրուած կաթողիկոսին Թաւրուզ բնակած ըլլալը կասկածելի է։ Ամէն պարագայի մէջ ան ընտրուած է կղերական ժողովի մը մէջ՝ որ տեղի ունեցաւ Ծամնգաւ բերդին մէջ, որուն ղերքը համապատասխան է այժմու Աղիզիյէ գիւղին հետ, ուրկէ ես անցայ Տաւրոս լեռներուն մէջ ճամբորդութեանս ընթացքին, բայց այս անպայման չի նշանակեր որ կաթողիկոսական աթոռ այդ տեղ հաստատեց։

Անկարող զարմանելու իր ժողովուրդին կրած չարչարանքն ու վիշտը, Գրիգոր հրաժարեցաւ իր պաշտօնէն 1071ին և իր տեղ օծեց Գէորգ անուն վանական մը, որ Գուգարք կոչուած հայկական գաւառին հիւսիսարեւելեան կողմը գտնուող Լոռի քաղաքէն էր։ Սա, անկասկած Թաւրուզի մէջ բնակեցաւ։ Հայ ժողովուրդը, սակայն, նորէն Գրիգորը կը ճանչնար իբր իր հոգեւոր հայրը, որ ուրիշ մի քանի եղբայրներու հետ կը բնակէր Արևի վանքը, Սև լեռանց ստորոտը (քարտէսին վրայ Թաւրուզի հարաւարեւ-

ելքը)։ Հետեւաբար Գէորգի նախանձը արթնցաւ և ա՛յնքան անժողովրդական դարձաւ իր հօտին հետ՝ որ Թաւրուզի մէջ միայն երկու տարի պաշտօն վարելէ և ժողովուրդին կողմէ ատելի գտնուալու աստիճան արարքներ գործելէ վերջ, Գրիգոր պաշտօնազրկեց զայն։ Յետոյ Գրիգոր վերստանձնեց կաթողիկոսութիւնը և բնակեցաւ Մուստուրուզ կոչուած վայր մը, որուն դէր ըլլալը չեմ կրնար գտնել։ Չամչեան կ'ըսէ թէ Թաւրուզ կաթողիկոսական նստավայր եղաւ 1064 և 1113 տարիներու ընթացքին։ Բայց եթէ ասիկա ճիշտ է, միայն այնպէս կարելի է հետեւեցնել որ բացի իմ յիշած երկու կաթողիկոսներէն, որոնք կարճ ժամանակի մը համար որոշապէս նստան Թաւրուզ, բերդը շատ հազուադէպօրէն պաշտօնական աթոռավայր եղած է։ Ամէն պարագայի, Գէորգին շնորհազրկումէն վերջ բերդը պաշտօնական նստավայր եղած ըլլալ չի թուիր։

Իրականութիւնը սա է որ, այս հեռաւոր ամրոցին պատմութիւնը, որքան որ կըցայ ճշդել, գաղտնիքով պատած կը մնայ։ Աւելի փնտռուքներ կրնան նոր լոյս հայթաղթել։ Ես կը յուսայ որ հայերէն արձանագրութիւններ կարելի պիտի ըլլար գտնել տեղւոյն վրայ՝ որոնք պիտի կարենային օգտակար տեղեկութիւններ տալ, բայց այս ուղղութեամբ յուսահատութեան մատնուեցայ։

Գ. Բերդին նկարագրութիւնը

Այս ուղղանկէն բերդին մուտքը այսօր միայն հարաւային կողմէն կարելի է բոլոր անոնց համար՝ որոնք վարժ լեռնցիներ չեն։ Բերդին հրածերպ պատերը ամրացուած են քառակուսի, հսկայ՝ բայց բոլորածեւ աշտաւրակներով՝ որոնք քայքայուած և փլուած են։ Թանիթի մուխթարը ինծի ըսաւ որ նոյն իսկ ինք կը յիշէր բերդը այժմ ճամբորդին աչքերուն առջև պարկածէն աւելի հոյակապ վիճակի մը մէջ տեսած ըլլալը։ Արեւմտեան պատերը, որոնցմէ մաս մը կը տեսնուի ասոր ընկերացող նկարին մէջ, բացառիկ կերպով ամուր կառուցուածք մը ունին, որոնց կիսաբոլորածեւ մարտկոցները իբր յենարան կը ծառայէին։ Այս պատնէշին մաս կը կազմէր նաեւ բերդին ատանձին մէկ

մուտքի գույքը՝ որ սակայն այժմ բոլորովին ծածկուած է խիճերով։ Թաւրութիւն բերդին նախկին խակական երեսօթը կարենալ ըմբռնելու համար անհրաժեշտ է աչքի առջև ունենալ (անպայմանօրէն) կոխի ենթարկուած պատնէշներ՝ իրենց նախկին վսեմութեամբ, հաւանաբար իրենց ներկայ բարձրութեան երկու անգամը, անկէ յետոյ կաթելի է տրամաբանօրէն կոահել թէ հայ կաթողիկոսներու բնական ատեն բերդը խրոխտ է մեծաշուք կերպարանք մը ունէր։

Հարաւակողմի պատը հասնելու համար հարկ եղած ջանքը իմ տկար վիճակովս չափազանց յոգնեցուց զիս, որովհետեւ կէս գահավէժ դարու վարը ծածկուած էր փլած պատի բեկորներով։ Հետեւեալ չափազանց դժուար էր կռուան մը գտնել, սակայն դիպուածով կրցի մագլցելով անցնիլ այս պատնէշին կեղորոնը գտնուած բացուածքի մը մէջէն։ Անմիջապէս յայտնի եղաւ որ փնտռուածքը շարունակելու համար հարկ պիտի ըլլար բաւական ոյժ սպառել, քանի որ բերդին խորերը կէսէն աւելին կտորուանքներով ծածկուած էին։

Վայրկեան մը հանգչելէ վերջ, բերդին արեւմտեան կողմը տանող վտանգաւոր գառնիվարէ մը իջայ։ Հոս կրցայ գտնել վեց քառ. ոտք փոս մը որ գէպի վիրապ առաջնորդող վայրէջք մը ունէր, թէեւ բերդին աշտարակը, որ անկասկած հոս բարձրացած էր, յայտնի էր որ շատոնց փլած և կորսուած էր պատնէշներուն մէջ։ Բայց հիմա զնգան մտնել անկարելի էր անշուշտ, ու նմանապէս կատարել մանրամասն քննութիւնը ներսի պատերուն։ Ատենք կարելի պիտի ըլլային միայն երբ գործաւորներու խումբ մը ունենար մարդ, մղելու հերքիւլեան աշխատանքի մը՝ մաքրելու համար բերդին պատերուն կտորուանքներու լեռնանման գէզերը։ Քայլերս ետ քաշեցի ու անցայ պատին մէջ փորուած բացուածքէ մը ու հասայ դռնակի մը առջև որ ժամանակին բերդին մուտքն էր և զոր նկարագրեցի իբր մէկ մասը պատնէշին։ Հոս կլորակ փոս մը երեան բերաւ բերդին հին ջրհորը, որ հաւանաբար այդտեղ փորուած է գետակին ջուրը քաշելը դիւրացնելու համար, որուն ակնարկեցի թուրման Սու անունով, և որ հին ատեն անշուշտ տարբեր անուն կը կրէր։ Այս գետը, ինչպէս մատնանշեցի արդէն,

կը հոսի ա՛յն ժայռին ստորոտէն՝ որուն վրայ բերդը կանգնած է և արդարեւ հոս արտատպուած լուսանկարը աջ կողմի գետակին շատ մօտիկ կէտէ մը առնուած է։

Պէտք եղածէն աւելի և յոգնած և անհանգիստ կը զգայի և անկարող հիւսիսային պատնէշին վրայէն մագլցելով բերդին արեւելեան ծայրը հասնելու համար, և այդպէս ընելով ալ բան մը պիտի չչահէի, քանի որ բարեկամ մուխթարը վստահեցուց զիս որ ո՛չ մէկ որմագրութիւն կարելի էր տեսնել և ոչ ալ բնակութեան ու է հետք այդ փլած պատերու կտորուածքներուն և խիճերու գէզերուն մէջ՝ որոնք կը ծածկէին ամէն կողմ։ Արդէն բերդին ամենէն կարեւոր մասը քննած էի և վստահ կերպով համոզուած էի որ կրնայի երեսս սեցունելու աստիճան շարունակել փնտռուածքս առանց հայ կաթողիկոսներու բնակութեանն ու է հետք կարենալ գտնելու։ Նոյնքան համոզուած եմ որ ամէն պարագայի գտած էի Թաւրութիւն բերդը, թէեւ այս գոհունակութեան զգացումին հետ խառնուած էր ցաւի զգացում մը, աւելի զօրաւոր փաստ մը գտած չըլլալուս համար, ինչ որ համարձակած էի յուսալ թէ երեան պիտի դարայդ անհարթ քարերու արձանագրութիւններէն։

Պայազիտին և մուխթարին ընկերակցութեամբ ժայռէն վար իջնելէ վերջ փութացի մօտակայ լեռան տղբիւրէն անյազօրէն խրմել, որովհետեւ թէեւ զրեթէ անկարող էի ու է սննդաբար կերակուր ուտել, սակայն ծարաւով մը կը սպառէի։ Այս տղբիւրին մօտ գիւղական լքուած խրճիթ մը կար և մենք այս հեշտ բնակարանին մէջ (որ դժուարաւ կը բաւէր մեզի) մեր հետ տաւած վերմակներն ու մահճեղէնները բացինք և վերջապէս քուն մտանք, կարծես այդ պատկառելի և խորհրդաւոր գէզերուն շուքին տակ։

ՍՐՏՈՒՆԱՋԴ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՍՈՍ

ՎԵՐՋ

ԲԱՆԱՍՏԵՂՆԱԿԱՆ

ԳՆԱ՝ ԸՍԻՆ, ԿԱՂՈՒՈՐՆԱՍ...

ՔԵ՛Ձ՝ ՈՐ ԱՐՅՈՒՆՔ ՄԸ ԵՂԱՐ...

... Բայց կը մըսիմ այս սան մէջ, սիրեն անկըրակ պանելուս...
 — Պէ՛տք է, ըսին, օրերուն՝ խոր ու անցնող կարաւան,
 Թողուլ գանձերը հոգւոյն...: Մոռացումէն վերջ անյոյս,
 Անոնք նոր ցաւ ու նոր կեանք իբրեւ պիտի լեզ ետ գան...:

Ըսին թէ հո՛ն՝ մութին մէջ, գտնես դուն ետրդ պիտի,
 Միակ ընկերն աննահանջ՝ կեանքի խաղին, ցաւերուն,
 Ու պատկերն ալ երազիդ հանել ըլլար զայն փայլի,
 Զայն վերածել մասունի՝ աղօթքիդ աչք մը ժրպտուն...

Հոն սրբելու երթայիր աչքերուդ ցաւը մըրին,
 Ու մերք գայիր ալ իբրաւ արցունք դառնալ, ու լեցուիլ,
 Որ խորիդ ըլլար ըսպիտակ, ու հիւրընկալ՝ ցաւերու...:

Ըսին թէ մարդ կը մեծնայ երբ ծնւադրէ մասունին...:
 Սրբով ինծի շարունակ գրեմ՝ ըսին, կ'աղուորնա...
 ... Բայց ինձ չըսին թէ այսպէս սիրք խեղդելն է դրժուար...:

1943

ԱՆԵԼ



ԱՆՈՐ ՆԱՅՈՒԱԾՔԸ

Անւարժ, լին... ու առեղծուածն աչք Քեզ քրած
Դուն կը նայիս ինձմէ Քեզի պարապին բաց,
Ու կը կանչես միայն անոնք, գիտեմ, ո՛վ Տէր
Որ կիրքէն վեր Յաւերժի՛ն մէջ գիտցան սիրել...:

Ի՛նչ կը պակսէր սակայն անչափ Քու փառքերուն՝
Թէ նայուածփոյ գիրկն առնէիր, զիս անելու
Բաւարժած Շնորհին այդ փչեցուն պա՛հ մը երկէր,
Աչքդ խորհուրդ աւագին վրան երբ փորագրէր...:

Ներելու չես, գիտեմ, անուշապառ աս դանգասին.
Բայց ի՛նչ ընել պարպուած Շունչէդ սա գիշերին...
Թէ գիտնայիր ինչպէ՛ս՝ կեանքին գիրկն ամէն օր,
Քեզ կ'ըզնայի՝ սափորիս մէջ ջուր մը պըղտոր...:

Տե՛ս, երազներս, իդներս ամէն զիս լրբեցին...
Ի՛նչ փոյթ, նայուածս ինձմէ Քեզի բաց անհունին,
Սա վիրապէն արձագանգեմ — հանգոյցովն իմ
Լուռ հոգիին՝ Հա՛յր, հասակիդ միայն փակուիմ...:

Անւարժ, լին... գուշակ ժրպիտն աչք Քեզ քրած
Երբ դեռ նայիս՝ ինձմէ Քեզի վիհին խորուած,
Զի՛ս ալ կանչէ՝ պակսեցնու եղծ, որպէսզի, Տէ՛ր,
Մարդերէն վեր Յաւերժի՛ն մէջ գիտնամ սիրել...:

* * *

Այնքա՛ն հեռու — գուցէ մէ՛ջս իսկ — խորն բարձունքիդ,
Ի՛նչ խրոզովիչ բա՛ն մը սակայն ու անբոքի
Մէջն աչեցունդ, որ այս գիշեր շուրջս ամայի,
Ուխտին այրող ֆողը հակսիս, յանկարծ լացի՛...

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԵՐԿՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԸ

(Շարունակութիւն եւ վերջ ՍԻՈՆ 1943, քիւ 1-2-էն)

Բայց եթէ՝ մեր անցեալը հոն մեր մէջն է, մնացած, պահուած, ի՞նչ բան կը տարօրոյէ զինքը մեր ներկայէն:

Նախ ա՛յն անշուշտ որ իր բովանդակութեան բոլոր մասերուն յստակ գիտակցութիւնը չունինք ամէն ժամ մեր ներկային մէջ, այսպէս ըսենք՝ ան մեր գիտակցութեան աչքին առջևը չէ՛ այլևս, այլ՝ ետի՛ն, գիտակցութեան լոյսին յարաբերաբար՝ քառուկ գոյութիւն մըն է իրենց: Ու այդ՝ որովհետեւ այնպէս՝ ան պիտի խանդաբէր մեր ուշադրութիւնը, արտաքին աշխարհին վրայ բացուած ու անոր իրականութեան, անոր այժմէութեան մէջ մեր գործը յաջողցնող մեր ուշադրութիւնը: Ահա ինչո՛ւ քննական մտացման վարագոյրը կը ծածկէ զայն բնականոն կերպով մեր ներկային համար չարուած մեր գիտակցութենէն: Բայց անմիջապէս որ այդ ներկան պէտք ունենայ մեր անցեալէն բաժինի մը — այնպիսի բաժինի մը որ նմանելով այդ ներկային կարելիութիւն տար մեզ՝ իրմէն, իր կաղժած փորձէն ատով իսկ օգտուելու, կը կանչուի մեր անցեալէն այդ բաժինը մեր ներկային մէջ՝ վերապատկերութեամբ. ու այս իրողութիւնն է որ յիշատակ կը կոչենք: Մեր անկնեղ օրերը՝ կ'անցնին այսպէս մեր անձին ետին, հոն կ'օգտանք սակայն, ու անմիջապէս որ մեր նոր օրը սկսէ ձեռով, սկսէ կէտով անոնցմէ մէկուն հետ նմանութեան սկսէ կէտ ներկայացնէ, այդ մէկ կէտը կամ օրը կանչուած՝ վերստին կը պատկերանայ մեր մտքին, իր եղածին իտրոնովը շարունակուելու, լուսագոյնս ճանչնելու համար մեզի այդ նոր՝ բայց իրեն նմա՛ն օրը կամ իրողութիւնը: Բայց այս բնականոն աններկայութիւնը՝ մեր գիտակցութեան աչքէն ծածուկ գոյութիւնը չէ՛ անշուշտ միակ տարբերութիւնը անցեալ եղելութիւններու: Ըլլալու կերպին ու ներկան լեցնողներուն մէջ, կայ զեռ անոնց տեսակ մը որակային տարբերութիւնը: Ներկայ եղելութիւնները կերպով մը ֆիզիքական գոյաւորութեան իրենց տուած դիմադրական զոյաւորութեան իրենց, ինչ որ զիրենք առարկողութիւնը ունին, ինչ որ զիրենք առարկաներ կ'ընէ մեր անձին փիզիկական գործին, մինչդեռ ինչ որ մեր անցեալին մաս կը կազմէ, նոյն իսկ վերջիչուած՝ ըլլալով լոկ հոգեկան բան մը, ա՛յլ չունի այդ գէթ արտաքին ֆիզիքական դիմակեցութիւնը ու ատով մեր ֆիզիքական ազդեցութիւնը կարենալ հզօրապէս դիմակելու յատկանիւրը, ատկէ՛ բառին արտաքին անառարտովը ճանիրականութիւնը, տեսած մը անառարտովը կայական, երազային որակը որ զինքը կը տարբերէ ներկայի եղելութենէն:

Այս իրողութիւնը սակայն պէտք չէ՛ կարծել տայ մեզի թէ մեր անցեալը ատով՝ ա՛յլ բոլորովին անազդեցիկ ու անկենդան բան մըն է, տեսակ մը մեռած-բեռ (poids-mort) մեր անձին ետին: Ընդհակառակը, Մեր անցեալը մեր ներկային ետին կենդանի գոյութիւն մը կը պահէ, կենդանի՝ նախ անոր որ իր զանազան բաժիններուն մէջ յստակ կերպով ոգեկոչուած կամ իբր բովանդակութիւն մեր ամէն պահուն խուլ կերպով ենթազդացուած մեզմէ մեր ետին՝ ան կարող է կշիռ տալ մեր անձին, մեր ներկան լուսաբանել, մեկնութեան եղբ ծառայել մեզի՝ անոր հասկացմանը, զգացմանը, մէկ խօսքով՝ մեր անձին ամբողջական փորձառութեամբ՝ մեր ներկային մեր անձնական մեկնութիւնը կարելի դարձնել: Ինչպէս մեղեդիին մէջ անցած ձայները նոր ձայներուն երաժշտական իմաստը ամբողջացնելու, հասկցնելու կը ծառայեն: Ասոր համար չէ՛ որ նոյն եղելութիւնը տարբեր անձներու համար տարբեր նշանակութիւն կ'ունենայ. քանի իւրաքանչիւրը տարբեր անցեալի մը փորձառութեամբն ու մեկնութեամբը կը դիմաւորէ զայն: Ու ասոր համար չէ՛ զարձակ որ՝ ինչպէս մեղեդիին մէջ երաժշտապէս երբեք նոյն ձայնը չլիբաղառնար, հակառակ ֆիզիքապէս կրկնուելուն, որովհետեւ նոր ճոյն — ձայնը տարբեր՝ այսինքն՝ աճած խումբ մը ձայներով իր ետին՝ որոյց ամբողջովը կ'իմաստաւորուի երաժշտապէս՝ բոլորովին նոր ձայն է, այնպէս եւ մեր կեանքի իւրաքանչիւր նոր օրը հակառակ որ կարենայ իր ֆիզիքական պարունակութեամբը նման ըլլալ ուրիշներու՝ նախորդ նմաններուն յարաբերաբար յառաջացած անցեալ մը ունենալով իր ետին՝ այդ աճումով իսկ ստեղծուած նոր կշիռովը մեկնուած՝ չի կրնար ոգեպէս նոյնը ըլլալ, ինչպէս ազդերու պատմութեան՝ նոյնպէս եւ մեր անձին պատմութեան մէջ եղելութիւնները չեն կրկնուիր՝ նախ լոկ իրենց ռաբբեր թուական մը ունենալով իսկ ինքնին:

Մեր անցեալը մեր ներկային ետին կենդանի գոյութիւն մը կը պահէ ըսի՛, այդ՝ զարձակ՝ անով որ ինքն իսկ միանգամ ընդ միշտ տուեալ, միանգամ ընդ միշտ որոշեալ նոյն կերպարանքովը չի մնար մեր նոր ներկայէն դէպի ինքը ազդուած մեր նայուածքին, ինչպէս ինքը կենդանի կերպով կ'ազդէր մեր ներկային վրայ, իր կարգին ինք եւ կ'ազդէր նոր ներկայէն ու անոր գէպի իր ետին արձակած լոյսին տակ կրնայ վերանորոգել իր կերպարանքը, ձեռք այնպէս՝ ինչպէս մեղեդիի մը նոր ձայները նախորդներու ամբողջը

իրենց կարգին իմաստաւորելու կը ծառայեն, ձիւղ այնպէս՝ ինչպէս յառաջացող տուամի մը կամ քերթուածի մը նոր արարները կամ նոր տողերով՝ հինները, հիներու ամբողջը՝ նոր հասկացողութեամբ, նոր իմաստով կը կերպարանափոխեն, — Մեր կհանքի նոր նոր շրջաններուն՝ մեր անցեալը կը վերամտածենք այսպէս, զայն զըտնելով երբեմն իրր գերարժէք՝ մինչև մեր ներկան ներշնչելու արժանի՝ կամ ընդհակառակը երբեմն ալ խոտելի այնքան՝ որ պիտի ուղէինք զայն ուսումնաւ, առաջունէն ինչքան տարբեր կ'երևնէր, այսպէս, Պողոս դարձած Սողոմոն իր բովանդակ անցեալը՝ երբ արթնցաւ իր դարձը յառաջ բերող տեսիլքէն, ու ետ՝ անոր նայեցաւ։ Պիտի ըսուի թէ այդ տարբեր ատեններու նկատուած անցեալը չի դադրիր միանգամ ընդ միշտ նայնը ըլլալէ իր պարունակած բոլոր իրողութիւններով։ Բայց ինչ որ կը կոչենք մեր անցեալը՝ ոչ միայն այդ իրողութիւններէն է կազմուած, այլ նաև, ու թերևս մասաւանդ այն բարոյական-հոգեկան կերպարանքէն, նշանակութիւնէն որով այդ իրողութիւնները կ'երևին մեզի մեր ներկայի մէջ, վերադարձու համար անոր վրայ։

Ուրեմն ամէն կերպով մեր ներքին ժամանակին Անցեալը կենդանի Ներկայութիւն մը կը պահէ մեր անձին մէջ անոր բուն, անմիջական ներկային ետին։ Ու այս իրողութիւնը այնքան է կենսական որ կրնանք բոլր թէ մեր անձը ինքնին «մեր անձն է» ոչ միայն իր ներկայովը այլ խոշոր բաժինով մըն ալ իր Անցեալովը։ Եթէ երկու հոգի կարենային փոխանակել իրենց անցեալը, իրենց յիշատակներու բովանդակութիւնը, ատով իսկ մեծ մասամբ փոխանակած պիտի ըլլային իրենց անձերն իսկ։ Անձնաւորութեան հիւանդութիւններու փորձը ասոր անփոխելի փաստը կրնայ տալ մեզի։

Ներքին ժամանակի երրորդ փուլը՝ Ապագան, իր կարգին շատ տարբեր է Առաքելայական ժամանակի ապագայէն։ Նախ ուղղութեանը տեսակէտով այն շարժումին որով կ'իրագործուի ան անձին համար, որով ամէն ժամ նոր ներկայ մը կը հայթայթէ ինք մեր անձին։

Տեսանք, ժամացուցային ժամանակի Ապագան «զեռ անգոյ» մըն է, որուն՝ մեզմէ դուրս «ծոցէն» ամէն ակնթարթի նոր ներկայ մը կուգայ մեր զիմաց։ Ու մենք կ'ընդունինք, կ'ըստանանք, իբր կուտուր շիրքով մը անոր այդ ծագին դէմ կը դռնենք մենք մեզ։ Այդ պարագայի մասին խօսելով է որ կ'ըսենք յաճախ «տեսնենք ի՞նչ պիտի բերէ վաղը մեզի»։ Այսինքն ի՞նչ պիտի գայ մեզի ապագայէն, իսկ մեր ներքին ժամանակի Ապագան, ամէն պահու, ոչ թէ մեր ներկային մէջ կուգայ այլ այդ ներկայէն իսկ դուրս կ'ելլէ, զայն լեցնող մեր ինքնութենէն կ'առաջորդի, կը շինուի, վասնզի այդ ապագան ուրիշ բան չէ եթէ ոչ մեր անձին իրնութեան բնորոշութեամբ տրուած անուն մը ինքնին։ Ասոր համար է որ երբեմն ալ կ'ըսենք «ապագայ չինել, ապագայ կերտել»։ Ծիւղ ինչպէս՝ մեղեդիին մէջ նոր նոթերը հիններէն և անոնց ծայրի վերջին ներկայ նոթէն

կարծես դուրս կ'ելլեն, իրր անոնց մէջ արդէն գոյ իմաստի մը իր լրումին զիմելու ընթացքին իրր արդիւնք՝ և ոչ թէ պատահաբար դուրսէն աւելնալով անոնց վրայ։ Ինչպէս թաւալող տուամի մը կամ քերթուածի մը մէջ նոր արարները կամ նոր տողերը ոչ թէ անստոյգ ըլլալիքի մը «գուրսէն» կ'իյնան նախորդներուն վրայ, այլ անոնցմէ իսկ առաջ կը բերուին իբրև թէ ի կարողութեամբ ըլլային արդէն անոնց ներկայ, ներգոյ։ Մէկ խօսքով եթէ մեր Եսը զնենք երկու ժամանակ-ներուն մէջտեղ, պիտի տեսնենք որ իրեն համար ժամացուցային ժամանակը կը շարժի ու կուգայ ապագայէն դէպի ներկայ։ Ինչպէս որով մեր հոգեկանը կը զիմէ ներկայէն դէպի ապագան, այդ ներկային դէպի ըլլալիքը հակուսին, զիմուսին, զեզուսին իբրև արդիւնք։

Հիմայ, եթէ առնենք Առաքելայական ժամանակով մեզի հասած եղելութիւնները հանդէպ մեր ճանաչման՝ պիտի գտնենք զանոնք՝ յաճախ բացարձակապէս աննախատեսելի, երբ անգէտ ենք անոնց պատահման օրէնքին, երբ անոնք մեր ճանաչողութեան հանդէպ «պատահական» են որոշորովին։ Ընդհակառակը պիտի կրնանք նախատեսել այդ եղելութիւնները երբ անոնց օրէնքը ունինք, որով անոնք գիտապէս որոշադրուած են։

Իսկ մեր ներքին ժամանակը ընող լինելութեան ապագան, այն բաժինով որ ուղղակի մեզի կը պատկանի, կրնանք որակել ապագա։ Ապագա՝ ոչ թէ որովհետև պատահաբար չէ, ոչ ալ որովհետև պատահական է, այլ որովհետև մեր անձին իսկ ու միայն՝ պատահաբար է, այդ պատահաբարութիւնը սակայն չմերժեք այդ ապագան գոյացնող մեր ակտիւութեան իրական նորութիւնը, որ կայ գաղտնիքով մեր ներքին ստեղծողութեան, որ մեզ կը ներկայացնէ ամէն վայրկեան նոր կարելի մը, որուն ընթացք տալ կամ ոչ, մեր ազատ ոգին, անոր կամեցման ձեռքը կը մնայ սակայն, Հանձարեղ ստեղծագործութեան մէջ կը գտնենք երջանիկ մէկ համաձայնութիւնը ստեղծագործ ինքնաբերութեան ու պայծառօրէն գիտակից ոգւոյն կամեցման. — առաջինը հայթայթելով կարծես ձիւղ ինչ որ երկրորդը կ'սպասէր ու պիտի վաւերացնէր. ու երկրորդը սպասելով ու կամենալով ձիւղ ինչ որ արդէն պիտի հայթայթէ առաջինը։ Ու հոս ունինք, իբրև արդիւնք, Ապագայ մը որ ներկային վրայ կ'աւելնայ անոր հետ շարայար միութիւն կազմելով, միևնոյն ատեն ալ ըլլալով դուրսէն աննախատեսելի, քանի որ ազատ՝ դուրսի ամէն օրէնքէ։ Առաքելայորէն անորոշադրելի բայց ներքնապէս մի ու նոյն տրամաբանութեան մը, ճշմարտութեան մը հաւատարիմ։ Ահա ինչու երբ այսպիսի ստեղծագործութեան մը արդիւնք երաժշտութեան մը կ'ուսնկըրենք, անոր նոր նոր բերածները զմեզ կը գրաւեն ու կ'ապշեցնեն իրենց նորութեամբ իսկ, բայց միևնոյն ատեն ալ կը ներկայանան նախորդներուն իր անհրաժեշտ հետեւանք, իր անոնցմէ ելած, այնպիսի միութեամբ կապուած անոնց որ կարծես պիտի չկարենային չի գալ։ Ուրեմն ապագա ու անհրաժեշտ միևնոյն ատեն, նոր բայց և նախորդեն

բուն հետ խնամիլ, անոնց ազատութիւն հետեանք,
իրեւ թէ իրենց բերած Ապագան շարայար ու
իրաւ արտադիւրումը ըլլար լինցեալի մը ու ներ-
կայի մը որ անոր մէջ չը մնան անքակտելի միտ-
թիւն մը կազմելով անոր հետ:

Այսպէսով է որ մեր ներքին ժամանակին, կամ
պարզապէս մեր՝ ապագան կրնայ մեր ներկայէն
կամ պարզապէս մեզմէ՝ շինուիլ...

Քայն, պիտի ըստե՛ի չէ՞ որ այդ մեր ներքին ժամանակէն մեր դուրս բերած ապագան պիտի հանդիպի առարկայական ապագայով մեզի եկած եղելութիւններուն։ — Ամբողջ խնդիրը հող է ահա, այդ մեր դիմակալութիւն մէջ՝ մեզի պատահածին։ Մեզի պատահածին վրայ կարենա՛լ մեր դրոշմը դնել։ մեր ապագային մէջ՝ մեզի իւրաքանչեւ արտաքին ապագայով եկածը մեզի, հող չէ թէ բարեբախտ կամ դժբախտ։ Ինչպէ՛ս ողբերգակը կրնայ էն եղբարական նիւթէն մեծութիւն, չքեղանք ու ոգեկան մխիթարութիւն ու հրճուանք կերտել։ Մատնանշուած այդ կարելիութեան իսկ պատճառաւ մեր ներքին ժամանակին Ապագային անբաժնի է Եռյիւն ճշմանը։ Ժամացուցային ժամանակին Ապագան յատկանշաբար անմոռոյ էր։ որովհետեւ մեզ համար անգոյշէն, քրով՝ անձանթէն գոյացումն էր ան ներկայի մը. իսկ մեր ներքին ժամանակի Ապագան անով իսկ որ մեր անձէն, անոր բեղուն ներկայութենէն իսկ գոյացումն է նոր ներկայի՝ անոր ըլլալիքին մէջ՝ ինչպէս ուղղակի մեզի է կախած ունեցող էական բաժին մը ունի իրեն վերապահուած, որով՝ հեռու իւր ճակատագրական եղելութիւն մեզի պարտադրուելէ, մեզի կը ձգէ կարելիութիւնը ապատօրէն, գէթ բաժինով մը մեր ուղածին ուղղութեանը մէջ զինքը զննելու։ Ու ցորչափ կ'ապրինք՝ մեր նոր ըրածովը կրնանք արեացրել մեր արդէն եղածը. և նոյն կ'արմատապէս վերանորոգել մենք զմեզ՝ ինչպէ՛ս այնքան խորութեամբ կը թելադրէ այդ՝ Յիսուսական պատգամը վերստին մեզմէ մեր ճնշումսմին։ Այսպէ՛ս է որ մեր ապագան՝ մեզմէ իսկ հանուած նոր ներկաներու ու անոնցմով աճող մեր անձին վերածուլման իւր կարելիութիւն, աւելին՝ կարողութիւն, մինչև մեր վերջին չունը չզաղրիր յոյս մը իւրեկ փայլելու մեր հոգիին դէմը ու կազմելու անոր Բարսիբան ապաւերգը։

Ահա բազմաթիվ իրեր երկու ժամանակներուն
իրենց յատկանիշերուն մէջ ու մանաւանդ ինչու-
թեանը՝ իրենց սեպտական կազմիչ փութերուն։
Հիմա եթէ ուզէինք հարց զնե՛ իրենցմէ իւրա-
պէս ի՞նչ է խոսկածը՝ Երեւանը մասին։

Կա՞յ իրապէս փամացուցային փամանակը, թէ՛ մարդկային բանականութեան մէջ պայմանադրական ստեղծումն է ինք, իրապէս առարկայական թէ՛ նշնակայական՝ լոկ «բրանական էութեան մը» գոյութիւնն է իրենը. — Պէտք է պատահանել մասամբ յայդպէս ու մասամբ այնպէս, եթէ բնութիւնը ըլլար իր կազմիչ տարրերով բացարձակապէս անշարժ, նման պատկերի մը, օրինակ, եթէ չարժուինք, եղելութիւններ չըլլային հոն, պիտի կարենայինք ըսել թէ Արտաքին փամա-

նախը մարդկային գիտակցութեան մէջ ստեղծ-
ծումն է լուի թայց՝ ընտանեան մէջ շարժում
կայ, հեղեղութիւններ կան. արդ, շարժում ու
հեղեղութիւն ըսել՝ ժամանակ ենթադրել է արդէն,
քանի որ շարժումը իբի մը ուրիշներու քաղ-
դատմամբ յստորդական տարբեր դիրքերու գրա-
ւումն է, ու չպարզութիւն՝ անցողութիւն ըսել
է, որով՝ ժամանակ: Ուրեմն կրնանք ըսել թէ
Արտաքին ժամանակը առարկայական, բնայեւ
գոյ հիմմ՝ մը ունի որ շարժումն է ինքնին:

Եւ սակայն՝ որպէսզի այդ շարժումը ինքն իրեկ
մտածուի իբր ժամանակ ենթադրող ու հիմնող,
հաշուուի, որպէսզի պարզապէ՝ տեսնուի իսկ,
պէտք ունի յիշող գիտակցութեան մը, քանի որ
շարժումը կազմող տեղափոխութեան ըմբռնումը
կ'ենթադրէ քաղաքատեթիւն մը շարժող մարմին
նախորդ դիրքերեան ու նոր դիրքին մէջ, ու ա-
տար համար ալ նոր դիրքին ատեն նախորդը յիշող
գիտակցութիւն մը:

Ուրեմն լինելու թիւն մը ունեցող ու այդ լինելութեան ալ անցեալը անոր ներկային մէջ պահող գիտակցութիւն մը լոկ, ներքին մասնակի մը ունեցող, ազրող գիտակցութիւն մը չոկ պիտի կրնար չարժանի գոյաւորել իբր այդ կրնանք եզրակացնել թէ արտաքին, ժամացունցային ժամանակը յղացք մըն է յաջորդականութեան յարաբերութիւն կազմող որ իբր առարկայական հիմք ունի չարժանի, բայց որ այդ հիմն վրայ բուն իսկ անցեալով, ներկայով ու ապագայով ժամանակի յղացք գտնուելու համար, մեր ներքին տեղութիւններն մեզի հայտնաբերած այդ փորձառութեանց տարրերը փոխ առած է:

Մեր ներքին ժամանակի՝ փորձովը մեկնում
չարժման իրողութիւնն է այդպէս որ կը դոյացնէ,
գէթ մտածելի կը դարձնէ Արտաքին ժամանակը
ինքնին՝ որ ննդնետե կատարեալագործում է
իր բանական յղացք՝ Միջոյնը օրինակին վրայ
ձևաւորուելով, ձևաւորում՝ որ իր արդարացումը
կ'ունենայ իր կարգին՝ դարձեալ չարժման մէջ՝
քանի որ չարժմանը, միւս կողմէ, որքան ժամանակ
է՛նք՝ նոյնքան և Տարածութիւն, Միջոց կ'ենթա-
դրէ իր անոր մէջ տեղ առնող:

Իսկ «Իրականութիւնը» մեր ներքին ժամանակին՝ վայելեան մը իսկ տարակոյտ պիտի չլներցնէր այն բոլորէն վերջ՝ որ յայտնուեցաւ անոր յատկանիշեալ վերլուծումով։ Ան մեր անձին իսկ իրականութեամբը կայ, իբր անոր լինելութիւն իսկ, անոր ճեղգութիւնը. որով մեր ինքնու-թիւնը ամէն պահու փոխուելով ու անկողի նն-գեքէ կը մնայ ինք իրեն հետ նոյն ու մի, որով մեր անձը ինքնին համադրութիւն է անցողու-թեան մը ու նորոգութեան մը այլազանութեան-թեան մը ու մնալութեան մը նոյնութեանը։

Կերբիւն ժամանակը այսպէս ամբողջօրին բնապէս տրուած, իրական ժամանակն է, որուն մասնակի նմանողութեամբը, տեսանք, մարդկային բանականութիւնը մասամբ կերտած է Ուսողաբնագիտական ժամանակին յաջգը թէև այսփերջինը զուրկ չլլար իւրայատուկ առարկայական հիմքէ մը:

Անշուշտ մեծապէս մտադանցական՝ մեր կայական, «եղէական» բանականութիւնը խորապէս ապրեցնող բան է ինքնին իր կարգին այդ ներքին ժամանակը. քանի որ բաղմամբիւ հակասութեանց գրեթէ անըմբռնելի հաշտեցում մը կ'ենթադրէ ան. այդ ժամանակը ու անով զինքը ընող կեանքը կ'անցնի բայց իբր անցած իսկ կը մնայ. ներկայ է բայց լինող, նորոգուող, ապագայ եղող ներկայ... փոխուող ու Տեսող միանգամայն, Ուրեմն իսկապէս ու խորապէս՝ բառաօրոքաւ — խորհուրդ — հրաշք — իրականութիւն մը:

Բայց այս իսկ դեռ իր վերջին խորհուրդը չէ, այլ խորհուրդ մը որ կ'առաջնորդէ ուրիշ գերազանց խորհուրդի մը. այն թէ՛ այս ժամանակը իսկապէս ժամանակ ըլլալով հանգրձնեմ Յաւերժին իսկ մէկ հանգումակն է (analogue), մէկ մանրանկարը, մէկ ենաւոր ու անկասոր ներկայութիւնն է մեր մէջ:

Իրաւ ալ ի՞նչ է Յաւերժը. Ս. Օգոստինոս — այդ միւս մեծ ու հանճարեղ յայտնատեսողը ժամանակին — կը սահմանէ Յաւերժը «Ներկայութիւնն Անցեալին, Ներկայութիւնն Ներկային ու Ներկայութիւնն Ապագային»։ Ուրիշ խօսքով, այն՝ որ ժամանակէն վեր՝ դայն, անոր բովանդակութիւնը, իր պարզ ու համապարփակ միութեանը մէջ ներկայ ունի:

Արդ, ճիշդ ալ մեր անձին ներգոյ ժամանակը իր անցեալը — ըլլայ մասամբ անգիտակցեալ վիճակի մէջ իբր վերջուժման կարելիութիւն, ըլլայ իբր բովանդակ՝ ենթագիտակցաբար իբր իր ամէն պահու ետին խառն ու աղօտանշող զգացում, ըլլայ փոխն ի փոխ իր ինչ մասերուն մէջ գիտակցութեան լոյսին վերապատկերուող յուշ — իր Անցեալը տեսապէս իրեն ներկայ ունի. մէկ խօսքով՝ մեր ժամանակութեան մէջ կայ մեր Անցեալին մէկ ներկայութիւնը. կայ անշուշտ դարձեալ ու մանաւանդ մեր ներկային ինք իրեն՝ — այսինքն գիտակցեալ — ներկայութիւնը. ու կայ վերջապէս ամէն պահու մեր մէջ մեր Ապագային ի կարողութեան ներկայութիւնը. քանի որ մեր մէն մի ներկայ պահու մեր անձը մասաւոր ձևով մը իր անմիջական ապագայով ու հեռաւորապէս իր աւելի ուշ բերելիքով ինքզինք լիբը կ'զգայ ու զանոնք կ'օմնեալով կարող: Կրնանք ըսել հետեւաբար, այս երբեակ ներկայութիւնները թէև սահմանափակ՝ բայց որակայնորէն ճշմարիտ Յաւերժ մը կը շնորհեն մեր անձին, որուն փորձովը արդէն՝ տրուած է մեզ ըմբռնել, բռն, Անհուն Յաւերժը ինքնին՝ անոր մէկ նախահաշակ հայեցողութեան հասնիլ: Այսպէս մեր ինքնութեան ու անոր ժամանակին գիտակցութեան մէջ պիտի կրնանք ըսել Arthur Rimbaudի հետ

Elle est retrouvée.
Quoi? L'éternité (*).

Խորին խորհուրդ՝ անշուշտ, բայց որուն իրականութիւնը տրուած է մեզ ապրիլ, կը բաւէ որ ճշմարտապէս անդրադառնանք իրեն:

* * *

Այսպէս կան ուրեմն «երկու ժամանակները»։ Արդ սակայն. մեր անձի կեանքին, անոր ըլլալիքի բարիքին համար էական խնդիր է թէ անոնցմէ որով պիտի մտածենք, աւելին՝ պիտի ապրինք մեր գոյութիւնը:

Յայտնի է որ պէտք է «գործածենք» ժամացուցային ժամանակը, բայց մտածենք մեր կեանքը անով, ապրի՞նք դայն՝ անով:

Ապրիլ ժամացուցային ժամանակով «առարկայացնել» է մեր ինքնութիւնը, մեր անձը ինք իրմէ հիմնապէս դուրս հանել, անոր խորհուրդները, զգացումները, գործերը ամբողջով «առարկային» մէջ խառնած ու անոր նուիրած. ապրիլ՝ մէկ աչքը միշտ դաստակի ժամացոյցին, նետուած ֆիզիքական աշխարհին մէջ, լոկ անոր հաւատալով, ու մակերեսային ընկերայնութեան մը եղելութիւններուն ու ժամանցներուն անձնատուր, անոնց վազքին ինքզինք մատնած. երբ մանաւանդ այսօրուան մեքենացած քաղաքակրթութեամբ՝ մարդոց ապրումը «արագութեան նշանին տակ» մրցումի մէջ է մեքենաներուն վազքը հաշուող այդ ժամանակին թանցնող վայրկեաններուն հետ:

Այսպիսի էապէս «առարկայացեալ», «աշխարհին մէջ» ապրում մը մեր ներքին ինքնութեան անոր յանձնումովը, անոր մէջ ծուէն ծուէն ցրուումովը, տեսնեք արդէն, իբր արդիւնք պիտի ունենայ այն՝ որ շուտով մեր գոյութիւնը անպաշտպան մատնուած պիտի զգանք այդ ապրումը իրենը ունեցող Առարկայական ժամանակի Օրէնքին ու սկսինք տառապիլ անոր անողոք խռատիման ցաւովը. պիտի տառապինք մեր օրերուն, մեր «հիմա»ներուն անդարձ փախուստը, պիտի տառապինք անոնց հետ ու անոնցմով՝ մանաւանդ մեր էութեան իսկ կարծես կտոր կտոր չքացումը: Ի՞նչ պիտի ըսէր այսօր՝ մեր կեանքի հե ի հե վազքին զիմաց, Ronsard՝ երբ դարբեր առաջ կը գրէր ա՛յնքան մեղամաղձութեամբ.

Le temps s'en va. le temps s'en va, Madame,
Las, le temps non, mais nous nous en allons...(*)

Ու պիտի տառապինք նաև՝ մեր կողմէ կրաւորապէս ընդունուող այդ ժամանակի «բերելիքին» անսուղութեանը հօգը, ու տակաւին այդ ժամանակով մեզ հասնող ապագային մէջ մեր մահուանը մերձեցումին սուղութեանը մղձաւանջը:

Բայց ահա. կը բաւէ որ «աշխարհը շահեալ» ետե՛ք՝ զգոյշ ըլլանք «չգործնցնելու անոր մէջ մեր անձը». վստահ մնանք մեր բնական հաւատքին մէջ մեր հօգուոյն ու անոր վերաբերած-

(*) Վերացնուած է.
Ի՞նչը. — Յաւերժութիւնը:

(*) Ժամանակը կ'երթայ, ժամանակը կ'երթայ, Տիկին,
Աւաղ, ո՛չ քէ ժամանակը, այլ մե՛նք կ'երթանք...

ներուն իրաւ ու գոյացական գոյութեանը՝ ու մէկէն պիտի վերագտնենք ասոնց իրաւութեանը չափով իրաւ՝ ասոնց բուն ժամանակը՝ նրա-
մը չտականը, վերագտնենք՝ էպպէս անով աղ-
բելու՝ իւրաքանչիւրիս հարադատ մեր ներքին
Տեղուութիւնը որուն «հիմանները» այս անգամ,
մշտահաստատ ողիւղէն գոյութիւնը կ'ըզացնեն
մեզ մեր անձին, որով ան վայրկեաններու մէջ
չի ցրուիր այլ ընդհակառակը, անոնցմով մեզի
եկածներուն ու անոնց մէջ մեր գործածներուն
մասերը զիմացկուն միութեան մը մէջ կը ձեւ-
որով ան չի թողուր իր «սրբերը» խռատափել իրմէ,
այլ կը պահէ իր մէջ զանոնք՝ անոնցմէ հետզհետէ
գոյացող իր անցեալովը անհրաւ և ճոխանալու
համար, — ինչպէս ձիւնին մէջ թաւալուող ձիւնա-
գնդակ մը իր վրայ կը փաթթէ իր անցած տե-
ղերուն նոր նոր ձիւնները, անոնցմով հետզհետէ
մեծնալու ու գունտ գառնալու համար. որով մեր
ապագան մեզմէ՝ իսկ կը շինուի՝ անքակտելի
միութիւն մը պահել կարենալով մեր բովանդակ
անցեալին ու նոր նոր ներկաներուն հետ. որով
մեր կեանքը հետզհետէ անոյ մի-բովանդակ մը
կարենալ ընել տրուած կ'ըլլայ մեզի. իր ներքին
մի խմատին լրումին զիմոյ մեղեդիին նման կա-
րենալ ընել մեր կեանքը՝ այսինքն ապրուած-
ստեղծագործութիւն մը, տեսակ մը կիսմիջի ար-
ուեստի գործ։ Ու քանի մեր այդ հարադատ ժա-
մանակովը խորհինք, ներզգանք ու ապրինք մեր
օրերը՝ այնքան պիտի ազդեցնուի զանոնք մեզմէ
իրենց խռատափուէն. ազատած պիտի ըլլանք
մենք զմեզ վայրկեաններու փոշիին մէջ մեր ան-
հետացումէն, անցեալին վիճին մէջ մեր անհա-
ցումէն. ազատուած պիտի զգանք մենք զմեզ
մեր «անցաւորութեան» ցաւէն, ապագային կապ-
ուած անստուգութեան անձկութենէն, ու թերեւ
մինչև մեր մահուան իսկ գերագոյն մշտականչէն։
Ու բարեբախտաբար ներքին ժամանակով այդ
ապրումը մեր հոգեկան բնապրումն իսկ է, քանի
որ բնապրումն, ինքնարեւարար ու միամտութեան
այդ ժամանակին է արդէն որ մահաւանդ կը հա-
ւատանք, անով կը գործենք, բառին եթէ ոչ
արտաքին գէթ ներքին խոր առումովը. վասնզի
բնականօրէն կը հաւատանք մեր անձին իրաւ
գոյութեանը։

Պիտի ըսուի սակայն. արդեօք գիտակցաբար
ալ մեր ներքին ժամանակին տրուած այդ նա-
խընտրութիւնը, անպատեհութիւնը պիտի չու-
նենանք զմեզ մեր մէջ առանձնացնելու, զմեզ
մեր եսին տահմաններուն մէջ փակելով մարդոց
լնկերութենէն տարանջատելու, քանի որ ընկե-
րային կեանքի ժամանակը ճիշդ ալ ժամացու-
ցային ժամանակն է։

Նախ ըսենք որ այդ նախընտրութիւնը չեն-
թաղեր, ինչպէս տեսնուեցաւ, բացարձակ մեր-
ժում մը Արտաքին ժամանակին որ, բնական ու
ընկերային արտախաբին եղելութիւններուն
տեղուութեանը իրեն հասարակաց չափ, պիտի
անհրաժեշտաբար գործածուի մեր կողմէ. այդ
նախընտրութիւնը չենթաղեր մերժում երկու
ժամանակներու յարաբերակցութեան մը կարե-

լիութեանն ու անհրաժեշտութեանը իսկ, Պիտի
ապրինք էպպէս մեր ժամանակով, բայց մասնա-
կից՝ միւս կողմէ, Աշխարհի ժամանակին։

Աւելին կայ սակայն, ընկերային կեանքը, իր
կարգին, ինք իրեն համար կը շինէ, բացի իր ա-
ռօրեային ծառայող այդ ժամացուցային ժամա-
նակէն՝ իր հաւաքական ողիւղան լինելութեան
իրմէ ըմբռնումին իսկ իբր պայման՝ այս անգամ
իրեն յատուկ Արտաքին ժամանակ մը, հա-
ւաքական-նրերը ժամանակ մը որուն անունն է
Պատմութիւն։

Արդարեւ՝ անմիջապէս որ ժողովուրդ մը Ազգ
կը դառնայ, այսինքն իր գոյութիւնն ու լինե-
լութիւնը բարձրացնելով ողիւղան մակարդակի՝
Հաւատական Անճնադրութիւն կը դառնայ, հա-
ւաքական Հոգի մը՝ իրենանի բառով, կը փութայ
արդէն իր Պատմութիւնը կազմելու։ Արդ, ազգի
մը պատմութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ այդ
ազգին արտաքինապէս անցնող ու ջնջող կեան-
քին աղատագրումը Արտաքին ժամանակին ջըն-
ջող վաղքէն՝ հաւաքական ներքին թանձրական
Տեղութեան մը մէջ անոր հաստատումովը։

Երբ ազգ մը որքան իր ներկային՝ այնքան
ալ իր պատմութեան՝ բովանդակովը կը մտածէ
ու կը զգայ ինչպիսիք, իր անցեալը իր ներկային
մէջ ներկայ ընելով աշխատէ, իրեն այդ ներկան
դարեւ կեանքովը ներթափանցող լիութիւն,
լուսաւորող հմանչում, ու իբր գէղի իր ազգա-
կան իր ճիշդ ներշնչող զօրութիւն՝ կրնանք ըսել
թէ գոյացուցած է իր հաւաքական անճնա-
դրեանը համար էական՝ դարերու Տեղութեանը
կեանքի մը ժամանակը որ իր գոյութեան շարու-
նակմանն ալ էն թանկագին երաշխիքը կը կազմէ
իրեն համար։

Պատմութիւնն իսկ սակայն անհրաւ երկու
կերպ կայ. երբ զայն խորհինք Արտաքին ժամա-
նակի յղացելով՝ այսինքն իբր նիւթական եղե-
լութիւններու գումար՝ խորապէս զայն պիտի
գտնենք տրամեցուցիչ. անոր մեզի ներկայացու-
ցած ամէն նիւթապէս ջնջուած բաներուն ան-
զրազառնալով պիտի ըսենք՝ «Աւա՛ղ փառացս
անցաւորն»։ պիտի խորհինք՝ ուրեմն

Tout casse, tout passe, tout lasse...

«ամէն ինչ կը քայքայի, կ'անցնի, կը պար-
տասի»։ — Բայց երբ զայն մտածենք ու խոր-
զգանք իրեն հաւաքական թանձրական Արեւելու-
րեան մը ողիւղան իրականութիւնը մեզ տուող՝
այսինքն բո՛ւն Պատմութիւն, պիտի ունենանք
զայն այս անգամ ընդհակառակը իրեն մեր ազ-
գային կեանքը ներշնչող հերոսական ոյժի ու
մշտահոս աղբիւր։ Վասն զի աշխատէ՛ս նորէն ու
նորէն այդ «անցած փառքեր» պիտի «արթն-
նան» նոր փառքեր կանչելու ի խնդիր։

Սիրեցեմք Բեզ Գալի դրօշակի մը պէս...

Կ'ըսէ բանաստեղծը՝ Հայաստանին. արդ, երբ ան-
զրազառնանք այս անգամ մեր Հայրենիքի Պատ-
մութեան իբր կենդանի dynamisme-ն մը, դարերու
Տեղութիւն մը գոյացնող հերոսական ու սրբա-

կան ու անհուն՝ իբր Համաճառագ մը զայն պիտի սիրենք . . . որ իրմէ անբաժան պիտի ունենայ իբր յաւերժութեան չունելի մը ներկայութիւնը . որուն հմայքին տակ անա որ պիտի տարուինք մեր անձնական Տեղութեան Մեղեգին ընդեւ լուզելու այդ մեծ Համանուագին:

Իսկ որ քնականորէն արդէն, ու հոգեկան ինքնարեւութեամբ՝ մեր անձին կեանքը իր սեպակական ներքին ժամանակովը կ'ըզանք ու կ'ապրինք, բայց պէտք է գիտնալ որ այդ ժամանակին էութեանն ու արժէքին մեր գիտակից անգործարձակ միայն կարող կրնայ ընել զմեզ իրմէն մեղ գալիք բովանդակ բարիքին իրագործման: Արդարեւ այդպիսի խորացնող գիտակցութիւն մը միայն կարող պիտի դարձնէ զմեզ՝ մեր անձը իր բովանդակ Տեղութեանը մէջ մեր Եսին ներկայ ընելու, այս անգամ միակ և գերազոյն ներկայի մը մէջ հաւաքելով իր Անցեալին, ներկային և Ապագային երբեակ ներկաները: Երբ մեր այդ գերազոյն ներկային կարկինի ծայրերը կը բանանք այնքան որ այդ կարկինի ընդգրկէ լուսաւոր ու Ձեռող հոգեկան ակտի մը մէջ մեր լինող գոյութեանը բովանդակը, ա'յն ատեն գերազանցապէս կ'ունենանք ուրախութիւնը «ժամանակայնութեանը չարիքէն» միանգամ ընդ միշտ մեր էութեանը զերծման. անոր իր սեպակական յաւերժին մէջ հաստատմանը հրճուանքը ուր կը չքանայ նոյն իսկ մեր մահուան մզձաւանջը:

Որովհետեւ Յաւերժը պէտք է փնտռել ոչ զէպի անցեալը ետ երթալով՝ իբր թէ ըլլար ան մահաւանդ ժամանակներու սկիզբ. ոչ ալ զէպի ապագան յոյս-անձկութեամբ զայն սպասելով, իբր թէ ըլլար ան մահաւանդ ժամանակներու վախճան. այլ զայն պէտք է գտնել ներկային իսկ մէջ, այդ ներկան դարձնելով ժամանակի բովանդակին ներկան: Վասնզի Յաւերժը ներկային իսկութիւնն է ինքնին:

Ու Ամանորը իրաւ Տօն կ'ըլլայ երբ զայն կ'ընենք տարւոյն գերազոյն այն Օրը՝ ուր կը վերանորոգենք՝ զմեզ մեր յաւերժին մէջ ներհաստատող մեր էութեան խորագոյն այդ ակտը. մեր անձին բուն աղատութիւնը ու քաջութիւնը ու Ձեռը գոյացնող այդ ակտը. ուր մեր Հոգին հանգիստաւորապէս կը բանանք մեր կեանքի Մեղեգիին բովանդակութիւնը իր մէջ խտացնող իմաստին, այս Մեղեգին ալ խառնելու, լայնաթափ Համանուագներուն Ազգութեան ու Մարդկութեան կեանքի՝ մեր ու ասոնց կեանքը, մեր ու ասոնց յաւերժը մեր ինքնութեան մէջէն մասնակից ընելու՝ ներկայ ընելու՝ մինչև սեմը հանելու Աստուածային Ոգոյն Համապարփակ ու Անհուն Յաւերժին:

Երուսաղէմ

Շ. Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՊԱՂԵՍՏԻՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

(Եար. Սրտ 1942, էջ 186/8)

4. — ԴԱՆԹԻ ԴԱՂԱԿԸ

Սրտն՝ Դաւթի քաղաքն էր: Տեսնենք թէ, Դաւթի քաղաքը Արեւելեան թէ Արեւմտեան բլուրին վրայ շինուած էր: Ասոր լուծումը Գեհնի գիրքէն կախում ունի: «Գեհն»ը ռ'ը կը գտնուէր: «Գեհն»ը այն աղբիւրն էր որ այժմ կը կոչուի «Ում Տարաճ» Ս. Կոյսի աղբիւրը: «Գեհն» (Կիհն) բառը իր ստուգաբանութեամբ առատաբոլս աղբիւր կը նշանակէ (Հնիւ. 2. է. ԺԴ. 5): Արդարեւ, Ս. Դիւքը այս աղբիւրին համար յատուկ անուն մը չի տար, բայց «Գեհն» բառը բաւական յատկանշական է, հոն ջուերբու մասին կը խօսուի, որ աւազանի մը մէջ կը հաւաքուէին «ինքն եղեկիւս եխից զեւս ջրոյն Գեհնի զվերին, և ուղեկաց զնա խոնարհագոյն յարեմուտս կողմն քաղաքին Դաւթի, եւ յաջողեցաւ եղեկիւս յամենայն գործս իւր» (Բ. Մնաց. ԼԲ. 30):

Յաւանիկ ըսելու թէ, Ս. Դիւքին մէջ յիշատակուած «Գեհն»ը աղբիւր մը չէր, վասնզի հոն աղբիւր բառը գոյութիւն չունի, անարժէք փաստարկութիւն մըն է: «Գեհն»ի աղբիւրը ցած տեղ մը կը գտնուէր, հոն կ'իջնէին և հոնկէ կ'ելլէին (Գ. Թագ. Ա. 33, 38, 45): Աղբիւրին տեղը ճշդուած էր, Գեհնի ձորին (Բ. Մնաց. ԼԳ. 14), այսինքն՝ Կեղրոնի ձորին մէջ: Վասնզի Նախալ (Nahal) անունը երուսաղէմի համեմատութեամբ միշտ Արեւելեան հեղեղատը կը նշանակէր, հակադրութեամբ մը Արեւմուտք և Հարաւ գտնուող ձորին, որ միշտ «Կե» (Gê) յորջորջուած է:

Թագաւորաց պատմութեան մէջ, երկու դրուագներ «Գեհն»ը հռչակաւոր և յիշատակելի ըրած են: Երկուքն ալ կը համաձայնին այն գիրքին հետ, զոր մենք «Գեհն»ին կուտանք: Դաւիթ թագաւորի կենդանութեան, Ադոնիսար թագաւոր պսակելու ատեն, իր կուսակիցները զայն Ռօգէլ (Rogel) աղբիւրը առաջնորդեցին, որու մասին Յովսեփոս կ'ըսէ թէ, թագաւորի պար-

տեղներուն մէջ կը գտնուէր: Այժմ՝ Ռոզկէ աղբիւրը հիմակուածն «Պիւր-Ելուպի» (Թորայ Հոր) հետ կը նոյնացնեն: Դաւիթ Թագաւոր Սողոմոնը իջեցնել տուաւ և հրամայեց որ զայն «Գեհնոն»ի մէջ թաղաւոր պահեն: Գաղաքին բնակիչները Ռոզկէի աղբիւրէն խմացան տօնակատարութեան աւետաւոր աղմուկը, որով նոր միապետին թագաւորութիւնը ծանուցուեցաւ: Հետեւեալ, «Գեհնոն»ը անկէ հեռու տեղ մը չէր, նոյն ձորին մէջ, քիչ մը աւելի բարձր տեղ մը կը գտնուէր: Բաց աստի, աւանդութիւնը «Սելովամ» անունին կուտայ նաև «Գեհնոն»ի աղբիւր անունը, Թարկուսը, այն հատուածին մէջ որու մասին կը խօսինք, «Գեհնոն»ին կուտայ նաև «Սելովամ» անունը: Եղեկիաս Աբխից զեյս ջրոյն Գեհնոնի գլխին, և ուղղեաց զնա խոնարհագոյն յարեմուտս կողմն քաղաքին Դաւթի» (Բ. Մնաց. ԼԲ. 30): Եղեկիաս Թագաւորի կողմէն կատարուած արուեստի այս գլուխ գործոցը նշանաւոր հանգիստացաւ:

Իմաստութիւն Յեսուայ Որդւոյ Սիրաքայ Յունարէն բնագրին մէջ հետեւել կերպով յիշատակութիւն կայ «Եղեկիաս ամրացուց իր քաղաքը և կողը (անտարակոյս Գեհնոն, Վուլկաթայի մէջ aquam = ջուր) մտցուց անոր մէջ և Ժայռը երկաթով ծակեց եւ ջրոց համար աղբիւրներ շինեց» (ԽԲ. 17, Վուլկաթայ 19): Եսայի Մարգարէն տըհաճութեամբ գիտել կուտայ, պաշտպանութեան այս աշխատանքին մէջ, առ Աստուած ունեցած իրենց յարաբերութիւնը «Եւ հանէք ձեզ ջուր ի մէջ երկուց պարբնպաց, ներքնագոյն քան զհին ջրմուղն. և ոչ հայեցաբուք յայն որ արարն զնա ի սկզբանէ, և հաստիչ նորա ի հեռուստ ոչ սկզբանէ, և հաստիչ նորա ի հեռուստ ոչ ծանեբուք» (ԽԲ. 11, հմտ. Դ. Թագ. Ի. 20): Երկու պարիսպներուն ուղղութիւնը մեզի ծանօթ է, այս երկու պարիսպներուն գուռը Թագաւորի պարտէզին քովն էր. հոսկէ էր որ Սեղեկեայ փախաւ «Եւ գնաց ընդ ճանապարհն Արաբայ» այսինքն գէպի Յորդանանի կողմը (Դ. Թագ. ԻԵ. 4): Աւստի, այս մասը կեդրոնի ձորին մէջն էր: Այս բոլորը շատ յստակ է և զարմանալի է որ շատեր՝ «Գեհնոն»ը այժմեան քաղաքին Արեւմուտքը կը գնեն, Պիրքէթ-Մամիլլայի, հետ նոյնացնելով զայն: Իսկ ուրիշներ, հետ նոյնացնելով զանոնք «Գեհնոն»էն

զատ, ուրիշ «Գեհնոն» մը կ'ենթադրեն: Անոնք կ'ըսեն թէ, Եղեկիայի աշխատանքը կը կայանար, Պիրքէթ-Մամիլլայէն ջրմուղով մը ջուր բերել աւաղանի մը մէջ, որ այժմ Համամ-էլ-Բաթրաք կը կոչուի: Այս ձրի ենթադրութիւնը արգէն գլխի վայր փոխուեցաւ, Եղեկիայի յատուկ յիշուած բնագրիներէն: Վերև մեր յիշած անհիմն և ձրի ենթադրութիւնը յեղակարծ հետեւեալ մը կ'ունենայ ամէն անոնց համար, որոնք (ինչպէս մենք) համոզուած են Ս. Յարութեան Տաճարի վաւերականութեան, Ս. Յարութիւնը քաղաքի ամենահին մասին մէջ գնելով:

Վասնզի՝ Ս. Յարութեան Տաճարին բլուրը, ճշգրիտ Համամ-էլ-Բաթրաքի արևմուտքը կը գտնուի: Վերջապէս, այս ենթադրութիւնը կարելի է նկատողութեան առնել: Բոլորին ծանօթ է Սելովամի արձանագրութեան այն գեղեցիկ գլուխը (1880 Մայիսին) որ Ս. Կոյսին աղբիւրին ջուրերը ջրմուղով մը գէպի Սելովամի աղբիւրը կը տանէր: Ժայռին վրայ արձանագրուած գլուխըրը Մեսայի (Mesa) արձանագրութեան շատ կը նմանին: Այս արձանագրութիւնը եւ գործը Եղեկիաս Թագաւորին օրէն մնացած էր: Արձանագրութիւնը գրեթէ նոյնանման է Մնացորդաց Գիրքին մէջ յիշուած (ԼԲ. 30) «Գեհնոն»ի ջրմուղին հետ. «Եխեց զեյս ջրոյն Գեհնոնի գլխին, և ուղղեաց զնա խոնարհագոյն յարեմուտս կողմն քաղաքին Դաւթի» (Բ. Մնաց. ԼԲ. 30, Դ. Թագ. ԺԸ. 17): Արձանագրութիւնը միևնոյն եղբրը ունի զորս Բառալիքովն = Թագաւորաց Գիրքերուն յաւելուածը, Գեհնոնի ջրմուղին պատմութեան մէջ ունի «Ջուրերը դուրսէն կուգան և կ'իլլին և կը թափին աւաղանին մէջ»: Նոյն բառը հոս ալ կը տեսնուի Մոզա (Moza): «Ջրմուղը կամ ջրանցքը 1200 կանգուն էր և Ժայռին բարձրութիւնը մինչև վար 100 կանգուն էր»:

Յայտնապէս հոս, Ս. Գիրքին պատմւածքին և ճշգրտութեան մասին հոյակապ յայտնութիւն մըն է վերի յիշատակութիւնը: Ենթադրել ուրիշ ջրմուղ մը, ուրիշ Գեհնոն մը, պատմական աղբիւրներու կալուածը ձգել կը նշանակէ: Բաց աստի, բոլորը համաձայն են նշանակէ: Բաց աստի, այժմեան քաղաքին Արևմուտքը ունի աղբիւր գոյութիւն չէ ունեցած: Վերին աղբիւրը, որուն ջուրերը Եղեկ-

խափ ջրմուղին մէջէն կը հոսէին դէպի Սեւոյումի աղբիւրը, դեռ գոյութիւն ունին։ Ան հիմակուան Ս. Կոյսի աղբիւրն էր։ Այժմ «Գեհնոն»ի գիւղքը կատարելապէս ճշտուեցաւ։ Այս մասին է որ, Թագաւորաց Գիրքին յաւելուածը կ'ըսէ «Եղեկիսս ամրացուց իր քաղաքը և Կսկը անոր մէջ մըտացուց» (Ու. 19)։ Նոյն բանը կ'ըսէ նաև Մնացորդաց Գիրքը թէ ջուրը Արեւմուտքէն Դաւթի քաղաքը բերուեցաւ (Բ. Մնաց. ԼԲ, 30)։

Ձեռք գիտեր թէ Թագաւորը ի՞նչ բրաւ Սենեքերիմ արքային դէմ, երուսաղէմ քաղաքին այս կամ այն թաղը պաշտպանելու համար։ Իր քաղաքը, ամէն բանէ առաջ, Դաւթի քաղաքն էր, անտարակոյս Տաճարը, որու մասին բնաւ չի խօսիր, պաշտպանութեան նոյն դրութեան մասը կը կազմէր։

Թագաւորը, քաղաքէն դուրս գտնուող աղբիւրները փակեց, Ասորեստանցիները ջուրէն նեղելու համար, և թէ երուսաղէմը ջուրի պակաս չունեցաւ։ Նորոգեց պարիսպը, և աշտարակներով զայն ամրացուց, դուրսէն երկրորդ պարիսպ մը շինեց։ Ասով երկրորդ պարիսպ մը երեան եկաւ, որու մասին Եսայի մարգարէն կը խօսի, և ասով Վերին Աւազանին շինութիւնը անհրաժեշտ դարձաւ։ Քաղաքին շրջապատը ընդարձակուեցաւ, առանց երբեք հին ամրոցները ձգելու։

Դարձեալ Վերին Աւազանի մասին կը խօսուի, անիկա քաղաքին պարիսպին եւ Թագաւորի պալատին մօտն էր, ինչպէս որ, Ասորեստանի Թագաւոր Սաղմանասարի զըրկած պատգամաւորներէն կը հասկցուի «եւ ելին եւ կկին յերուսաղէմ և կացին ի վերայ ջրմղին Վերնոյ Աւազանին, որ է ի ճանապարհին Թափի» (Դ. Թագ. ԺԷ. 17)։ Տեսանք թէ, երբ Եղեկիսս Թագաւորի մասին կը խօսուի, միշտ Արեւելեան բլուրը խնդրոյ առարկայ կը դառնայ։

Եղեկիսս Թագաւոր, հոն էր որ շինել տուաւ իր ջրմուղը, հոնկէ Դաւթի քաղաքը ջուր բերելու համար, Արեւմուտքի ուղղութեամբ. հոն էր որ կրկին պարիսպ մը շինեց. հոն էր որ Թագաւորին պատգամաւորները ներկայացան բանակցութեան համար։ Ուստի, Դաւթի փառքը Արեւելեան փոք բլուրին վրայ կառուցուած էր։

Ան, վերին Սեւոյումի աղբիւրն Արեւելքը կը գտնուէր։

Ջրմուղին ծայրը դեռ մինչև հիմայ կայ, գիւրին է ապացուցանել թէ, ան բլրան վերջամասին Արեւմուտքէն կը սկսէր և Տաճարին Հարաւը կը վերջանար։ Հոն, կամ անոր մօտ և կամ նոյն բլրան ունէ մէկ մասին վրայ պէտք է փնտռել Դաւթի քաղաքը, եթէ երբեք Գեհնոնի և Ս. Կոյսի աղբիւրն իրարու հետ ունեցած անվիճելի նոյնացումը ընդունինք. «ինքն Եղեկիսս եխից զեյս ջրոյն Գեհնոնի գլխին, և ուղղեաց զնա խոնարհագոյն յարեւմուտս կողմն քաղաքին Դաւթի» (Բ. Մնաց. ԼԲ, 30)։ Վերի բնագիրը ումանց պատճառ եղած է որ, Դաւթի քաղաքը հիմակուան Յոպպի գրան քովը գնեն, ուրիշ Գեհնոն մը երեւակայելով, որուն ջուրերը քաղաքին Արեւմուտքը հասնէին։

Տեսանք նաև թէ, ի՞նչ պէտք է մտածել այն ճարտար հնարքի մասին, որով ումանք Դաւթի քաղաքը Ս. Յարութեան շրջանակին մէջ կը գնեն։ Մանաւէ Թագաւորին օրով «Գեհնոն»ը նորէն կը յիշատակուի. «եւ ասկէ ետքը Դաւթի քաղաքին դուրսը, Գեհնոնի արեւմտեան կողմը հեղեղատին մէջ, ու մինչև Ձկանց զրան բերանը պարիսպ մը շինեց, Ուփաղն ալ մէջը առնելով, ու զանիկա շատ բարձրացուց և Յուդայի բոլոր պարսպաւոր քաղաքներուն մէջ զօրքի իշխաններ դրաւ» (Բ. Մնաց. ԼԿ. 14)։

«Այս հատուածին մէջ, կ'ըսէ Պրն. Կէրէն, «Գեհնոն»ը Կեդրոնի ձորին հետ կը նոյնացուի, որուն Արեւմուտքը պարիսպը կը տարածուէր և որու մասին է որ կը խօսուի» (*)։

Ուստի, Դաւթի քաղաքը իր արտաքին պարիսպներովը, Կեդրոնի ձորին կից կամ մօտը կը գտնուէր, վասնզի ո՛չ մէկ բանով կարելի է ապացուցանել թէ, պարիսպները քաղաքէն շատ հեռու կը գտնուէին. հետեւաբար, քաղաքին արտաքին պարիսպը, նոյնիսկ եթէ ձորին խորքին վրայ կառուցուած ըլլար, կից էր ձորին, մինչդեռ նկատի պէտք է առնել որ, հին պարիսպը ամենամօտիկ գազաթին վրայէն կը շարունակուէր։ Ս. Գիրքին մէջ, ուրիշ տեղ մը, Դաւթի

(*) S^h's Jérusalem, Victor Guérin, Sup. Բարիդ, 1889, էջ՝ 40։

քաղաքին անունը, մասնաւոր իմաստով մը գործածուած կը գտնենք, Լեքազ թաղաւորը, Երուսաղէմ քաղաքին մէջ, և ո՛չ թէ Թաղաւորաց զերեկմաններուն մէջ թաղուեցաւ, որ Դաւթի քաղաքին մէջ կը գտնուէր ճնշեաց Լեքազ ընդ հարս իւր, և թաղեցաւ ի քաղաքին Երուսաղէմի, (Դաւթի քաղաք!) վասնզի ոչ ժուժեն զնա ի զերեկմանս թաղաւորացն մուծին» (Բ. Մնաց. ԻԲ. 27):

Դարձեալ, երկրորդ բնագիր մը, Գեհոն-Սելովամ, Դաւթի քաղաքին հետ ունեցած յարաբերութիւնները ճշդելու կը ձգտի, բայց նկատելով որ, Նեէմիայի Գ. գլուխը մթին է, հոս չենք կրնար նկատի առնել, Միւս կողմէն, պէտք է նկատի առնենք որ, պարսպին շինութեան զիծը որ շատ ալ յատակ չերևիր, Արեւելէն Հիւսիս՝ ապա Արեւմուտք՝ հուսկ ուրեմն Հարաւ կ'երկնար, իր մեկնակէտին միանալու համար։ Այժմ՝ եթէ ուզենք քաղաքին շրջանը ընել, Ս. Մարիամի դուռէն մինչև Յոզպէի դուռը երթալու համար, աւելի զէպի Հարաւ պիտի իջնենք, այս ուղղութիւնը բռնելով, նախ Աղբիւրի դրան պիտի հանդիպինք, յետոյ Սելահ աւազանին պարիսպներուն, Թաղաւորաց պարտէզին մէջ, զոր Վուրկաթան Սելովամ կը թարգմանէ, բազմաթիւ մեկնութիւններու մեծամասնութեամբ։ Ապա պիտի անցնինք աստիճաններէն որ Դաւթի քաղաքէն կ'իջնեն, Դաւթի զերեկմանին, ապա արուեստակեալ աւազանը և անկէջ մինչև Հերոսներու տունը (Բ. Եզր. Գ. 15 և 16)։ Յաջորդիւ, Տաճարին պիտի մօտենանք։

Եթէ, Դաւթի քաղաքը Սելովամի աղբիւրէն վեր կը գտնուէր, շրջանի մը մէջ, ուր քաղաքը Ուփէլ կոչուած փոքր բլրան կառուցուած ըլլալով, Դաւթի քաղաքը, Արեւելեան այս բլուրին վրայ կը գտնուէր, կառուցուած աւազանը շատ զիւրութեամբ կարիքի է գտնել, ասիկա անտարակոյս Գեհոնի աւազանն էր, իսկ Հերոսներու տունը՝ Միջնաբերդը։

Բաց աստի, մենք արդէն ասկէջ առաջ տեսնաք թէ, նախկին Սիւնը, Դաւթի քաղաքին հետ կը շփոթուէր, ուստի, Սիւնը Արեւելեան բլուրին վրայ կը գտնուէր, կամ աւելի ճիշդ բացատրութեամբ, այս բլուրը Սիւն լեռ անունով կը ճանչցուէր։

* * *

Ուրեմն եզրակացնենք որ, ո՛չ աւանդութիւնը, ո՛չ ալ Տաճարին համար տրուած Մորիա անունը և ոչ ալ Յովսեփոսի հեղինակութիւնը մեզի ամենեւին արգելք չեն հանդիսանար, բնագիրներու քննութենէն վերջ, հետեւեալ մեկին արդիւնքը տալու համար։

Սիւն անունը, նախ Յերուսաղէմի Միջնաբերդին, Երուսաղէմի Հարաւ-արեւելեան բլուրին համար գործածուեցաւ, ապա Տաճարին բլրան համար, քաղաքը և իր բնակիչները իրարմէ ճշգործելու համար, ապա Սիւն անունը յետագայր՝ եղափոխուեալ մը տեղափոխուեցաւ, և իր առաջին սահմանեալ տեղւոյն համար, քաղաքին ամենաբարձր բլրան համար գործածուեցաւ։ Այժմ՝ մենք ալ Սիւն անունը կրնանք տալ այս մասին համար, նկատի ունենալով պատմութեան զանազան շրջաններուն մէջ Սիւն բառին ունեցած զանազան իմաստները այլեւայլ տեղերու նկատմամբ։

«Սուրբ» բառը, որ Սիւն լեռան կը տրուէր, գործածութենէն զադրած ածական մը չէ՝ ամենեւին։

Սիւնը, մեր բոլորին յարգանքը կը վայելէ, հոգ չէ թէ, այժմ՝ Տապանակ Ուխտին հոն չըլլայ, քանի որ այս Սուրբ լեռան վրայ է որ, Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, Ս. Հաղորդութեան «ահաւոր և անպատու» խորհուրդը հաստատեց, դարձեալ հոս, այս Սուրբ լեռան վրայ է որ, աշակերտներուն խոստացուած Ս. Հոգին իջաւ հրեղէն լեզուներով (Գործք Առաք. Բ. 1-21)։ Այս պատճառաւ էր որ, և ո՛չ թէ Տապանակին (Հին Ուխտ) համար, Երուսաղէմի Առաքելական եկեղեցին, Սիւն լեռը կը յարգէր գրեթէ համահաւասար Սուրբ Յարութեան Տաճարին հետ։

Ասոր համար է որ բազմաթիւ ուխտաւորներ, դարերու ընթացքին, միշտ սիրով և երկրպագութեամբ այցելած են և միշտ պիտի այցելեն ուխտի և երկրպագութեան, հոգ չէ թէ «Սիւն» լեռը մերկացած ըլլայ անցեալի իր շքեղ փառքերէն, երգելով Սաղմոսերգուն հետ փառաբանութեան հետեւեալ երգը «Մեծ է Տէր և օրհնեալ է յոյժ, ի քաղաք Աստուծոյ մերոյ ի լեռան սուրբ նորա . . . »։

(Վերջ)

ՊԱՐԴԵՒ ԿԱՐԴԱՊԵՏ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

«ՀԵՄ» ՄԱՏԵՆԱՇԱՐՆ ՈՒ ՊԱՐԲԵՐԱԳԻՐԸ

Երուսաղէմի Հայ երիտասարդաց Միութիւնը իր գոյութեան առաջին օրերէն սկսեալ ունեցաւ գեղեցիկ յառաջադրութիւններ, և ոչինչ խնայեց անոնց իրադրութեան: Ուրախութիւն է մեզի՝ այս էջերէն շնորհաւորել զիրենք, նախ՝ իրենց մտադրութիւններուն համար, ապա զոչողութիւններով շահուած արդիւնքներուն մէջ:

Միութիւնը Երուսաղէմի մէջ իր կազմութեան վեցերորդ տարեշրջանը կը բուրձէ. աւելի քան 200 երիտասարդներ, պատանիներ և երիտասարդուհիներ իրենց խոստմանից ճիւղերն ու բարի տրամադրութիւնները քով քովի բերած՝ կը ջանան ըլլալ ու պատրաստել սերունդ մը, որ մեր երեկէն աւելի մեր վաղը ունի իմտի: Պատրաստել երիտասարդութիւն մը որ չմտածէ միայն իրիկ հայ գոյութիւն ունենալ, այլ որ ապրիլ գիտնայ և արժեւորէ այն յուսահատութիւնը որ մերն է այսօր, ժամանակի քանդումին դէմ այս արթնութիւնը, այս զիտակցութիւնը Հ. Ե. Մ. ի երիտասարդութեան, մեր կրաւորականութեան մէջ, որուն դէմ կը ցրուին ու կը մեկուսանան մեր բոլոր ուժերը, երազանքի, անձկութեան և գանգատի ու վախի սպանիչ երեսներով, կը փորձէ ստեղծել այն կերպարանքը որ մերն է եղած, որ մերն էր երէկ:

Ատոր կը ձգտին իր համեստ բայց դեղեցիկ արդիւնքները մշակութային գետնի վրայ, «ՀԵՄ» Մատենաշարը և Պարբերագիրը: Աչքիս առջեւ են «ՀԵՄ» Եռամսեայի երեք տարուան ընթացքին հրատարակուած բոլոր թիւերը, բազմազրուածներէն սկսեալ մինչև վերջին տպագրուածը: Հակառակ տարիներու սակաւութեան, և սուղ ժամանակին, իրենց թիւին ու տարիքին հետ աւելի յստակուած ու հասունցած է իրենց միտքն ու հոգին: Այդ եղափոխութիւնը դժուար է նշմարել բոլոր անոնց համար՝ որոնք հետեւած են այդ պատուական հայրդինքնու սրտագին ճիւղին, այս մարդին մէջ ևս:

«ՀԵՄ» Պարբերագիրը զրական յաւակնութիւններով հրապարակ չի ջաւ, ոչ ալ երբ ու ծափով իր գալուստը ցոյց տալ

ուղեց, առաջին օրէն, ինչպէս կ'երևի իր «Մեր Խօսքը» առաջնորդողներէն, թերթին միակ նպատակը եղաւ սէր և հետաքրքրութիւն արթնցնել իր երիտասարդ անդամներուն մէջ: Այսօր սակայն «ՀԵՄ» իր տպագրուած թիւով ուշագրաւ ու դեղեցիկ հանդիսարան մըն է երիտասարդ զգացումներու և մտածումներու, և հակառակ իր համեստ հանգամանքին, կրնայ մրցիլ շատ մը հրատարակութիւններու հետ:

Աւելի քան սրտապնդիչ է մանաւանդ «ՀԵՄ» Մատենաշարը, և միայն ուրախութիւն կրնայ պատճառել բոլոր անոնց, որոնք ազգային մշակոյթի և մտքի արժէքներուն նկատմամբ սէր և գուրգուրանք ունին, սփռուքի մեր տոգոյն ու միապաշաղղ կեանքէն ներս: Շնորհաւորելի է հրատարակչական այս ձեռնարկը, և ազգային ու հոգեկան պարտք է մեկենասել և գուրգուրանքի առարկայ ընել զայն, որուն առաջին թիւը «Խորսակման Դիօբերն» Եղիվարդի լոյս տեսած է արդէն:

Մշակութային այս սպասը Հ. Ե. Մ. ի երիտասարդութեան կողմէն՝ կ'ենթադրէ խորունկ սէր և գուրգուրանք մտքի արժէքներուն հանդէպ: «ՀԵՄ» Մատենաշարն ու Պարբերագիրը արտայայտութիւններ են երիտասարդ սերունդի մը մտաւորական կեանքի ձգտումին և ոգեկան մթնոլորտի ծաւալին: Եթէ ան նոյնիսկ բան մը չաւելցնէ Հայ զրականութեան արժէքներու գանձարանին, առնուազն կը հետաքրքրէ ու կը հրահրէ հոգիները որ չպակսեցնեն անկէ իրենց սէրն ու համակրանքը:

Անկեղծ կը թուի այս ձեռնարկներուն լծուող երիտասարդութիւնը իր յառաջադրութիւններուն մէջ. անոր համար կրնայ ցաւել եթէ նոյն զգացումը չգտնէ իր շրջապատէն:

Ուրախութիւն է մեզի համար հաստատել որ Հայ երիտասարդաց Միութիւնը միայն մարդական խաղերով և ընկերային հաւաքոյթներով և հանգէսներով չսպառեր իր ճիւղերը, ինչ որ մեր ժամանակներու միակ նորոյթն է. այլ կը ջանայ ու կը նիւթէ մտքի և հոգիի արդիւնքներ, և ասիկա եթէ իրենց պատիւ՝ մեզի ալ ուրախութիւն կը պատճառէ: Սրտի այս գոհունակութեամբ իրենց կը մաղթենք լաւագոյն ու նոր յաջողութիւններ:

Ե. Վ. Տ.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԳԵՐ. Տ. ԱՐՏԱԽԱՉԴ ԱՐԲԵՊՍ. ՍԻՆՏԵՍԱՆԻ

ԱՅՏԸ

31 Մարտի ԴՆ. օրը Գեր. Տ. Արտարազը Արքեպիսկոպոս Սիւրմէեան կը ժամանէ Ս. Աթոռ, եղբայրական զգացումներով այցելութիւն մը տուած ըլլալուն առիթով Նորին Ամենապատուութիւն Ս. Պատրիարք Նօր, ի Ռեմէյ, Դրեթէ առաջ ու գաւազանի օգնութեամբ քալելու կարող լինալի մէջ կը գտնէ Նորին Ամենապատուութիւնը։ Երկու օր հիւր կը մնայ ի Ս. Աթոռ, այցելելով Մատենադարանը, Ս. Թարգմանչաց Վարժարանը, և մասնաւորաբար Ժառանգաւորաց Վարժարանը և Ընծայարանը, որ խօսեցաւ առանձնաբար Ժառանգաւոր Սաներուն և Սարկաւապներուն, խրախուսելով զանոնք իր առողջ ու քաջալիրի խօսքերով, զարգանալու, աճելու և պատրաստուած, անձնուէր պաշտօնեաները ըլլալու Ս. Աթոռը և ամբողջ Ազգին։

1 Ապրիլ, Հինգշաբթի գիշեր, Հսկումին քարոզեց նիւթ ունենալով եփա. Դ. Գլուխին վերջին հատուածը։ Բնութենէն, կենդանական ախարհէն առնուած շինիչ պատկերներով և օրինակներով ցոյց տուաւ թէ մարդուն գերագոյն նպատակը պէտք է ըլլայ մերկայանիլ իր մէջէն Հին Մարդը, անոր տեղ ծաղկեցնելու համար Նօր Մարդը՝ գեղեցկութեան, պնդութեան անուշ կերպաւորումներով։

2 Ապրիլ Ուրբաթ առաւօտուն Նորին Սրբազնութիւնը մեկնեցաւ իր պաշտօնատեղին, իր հետ տանելով Միաբանութեան համակրական զգացումները։

ՏՕՆԱԿԱՆՔ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆՔ

✱ 7 Փետր. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն. քարոզեց Տ. Հայկազուն Վրդ., սա ընթանալով. «Որպէս բարձրացոյց Մովսէս զօճն յանապատի, նոյնպէս բարձրանալ պարտ է Որդի Մարդոյ»։ Շնչանց անհրաժեշտութիւնը մարդոց նայուածքներուն օնեւորումին զէպի բարձունքները սրբութեան ուրկէ կ'ակնկալուին «ամենայն պարզ և կատարեալ»։ Մարդկութիւնը իր մարմնաւոր աչքերով պիտի չկարենայ վայելել զԱստուած եթէ չի գիտէր վեր բարձրանալ աշխարհի մտահոգութիւններէն։

✱ 14 Փետր. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, քարոզեց Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ., «Ես եմ մի՛ երկնիք» ընթանալով։ Ցոյց տուաւ թէ Յիսուս իբրեւ աստուածային, հոգե-

կան արժէքներու մարմնացումը, չի մոռնար այն հոգիները, որոնք տեղ կը բանան իրենց սրտին մէջ՝ Անոր։

✱ 21 Փետր. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն. քարոզեց Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ., «Երթա՛ք զործեցէք՝ մի՛ զկորստական»։ Ընթանալով, Ներկայացնելէ յետոյ հրեայ ամբոխին մտայնութիւնը Յիսուսի ետեւէն երթալու անոնց եռանդին մէջ, անկէ հրաշագործութիւններ տեսնելու համար, ցոյց տուաւ թէ Լաւաքն է պայման Յիսուսի ետեւէն երթալու. անով միայն մարդիկ պիտի կարենան Լաւաքոյ զործը գործել իրենց անհատական և ընկերային կեանքին մէջ։

✱ 27 Փետր. Շր. — Տեսնընդառաջ, երէկ, երեկոյեան՝ նախատեսակը, այսօր՝ գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Յակոբ, պատշաճ հանդիսաւորութեամբ։ Ս. Պատարագը մատուցեց եպիսկոպոսական խոյրով Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ., որ և քարոզեց բացատրելով խորհուրդը ընծայարանին տօնին, Նկարագրելէ յետոյ հրեական սովորութիւնները տաճարի մէջ այս տօնին առիթով կատարուող, զասեր հանեց մաքրութեան, նուիրումի և զոհողութեան։

✱ 28 Փետր. Կիր. — Ի Ս. Հրեշտակապետ մատուցուեցաւ Ս. Պատարագը, որ քարոզեց Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ. «Որ հաւատայ յիս... գետք յորովայնէ նորա րիսեցեան» ընթանալով, ցոյց տուաւ թէ երրայեցեօց անապատի կեանքին մէջ, հաւատքն է որ կենսատոյգ պահեց անոնց զօրութիւնը, ապրեցնելով մինչև իսկ Գիւթական գոյութիւնը ժողովուրդին։ Հաւատքը ոգին է մարմինին մէջ, Ու ժողովուրդները իրենց ոգին զօրութեամբն է որ կ'ապրին ժամանակներու մէջէն։

✱ 4 Մարտ ԵՆ. — Վարդանանց, երէկ՝ նախատեսակը, այսօր արարողութիւններն ու Ս. Պատարագը պաշտուեցաւ բացառիկ հանդիսաւորութեամբ։ Վարդանանց տօնն է Ժառանգաւոր Սաներուն, որոնք իրենց մէջէն ընտրուած զասպետներով փառաւոր ընծայեցին խորհուրդը տօնին, իրենց աշխոյժ երգեցողութեամբ։ Ս. Պատարագը մատուցեց Ժառ. Վարժարանի և Ընծայարանի Հոգեւոր Գեր. Տ. Եղիշէ Վրդ. Տէրտէրեան. որ և քարոզեց Աւարայրի խորհուրդի ներշնչումին մէջէն, զիտել տալով թէ Աւարայրը արիւնի դաշտ մը չէ, Աւարայրի ռազմիկները բանակի մարդեր չեն, այլ սուրբեր և հերոսներ։ Վարդանը կը գործէ մարդկօրէն, բայց կը տեսնէ մարգարէօրէն, Պէտքը զգալի է հայ իրականութեան մէջ մեծ մարդերու, ու չունինք։ Չունինք նաև պատմութիւն, քանի որ ժողովուրդի մը պատմութիւնը իր մեծ մարդերու կեանքին շղթան է։

✱ 7 Մարտ Կիր. — Բուն բարեկեցական, երէկ երեկոյեան՝ կիրակնօրեայ ժամերգութեան ընթացքին ծածկուեցան բոլոր խորանները և տէրու-

նական ու սրբոց նկարները Ս. Աթոռոյ Մայր - Տաճարին մէջ։ Այսօր ի Ս. Յակոբ մատուցուեցաւ «փակեալ խորան»ի առաջին Ս. Պատարագը, մատուցելու ընկելով այսպէս Մեծ - Պահոց խորհրդաւոր ու տպաւորիչ օրերուն։

✽ 9 Մարտ Դշ. — Հսկումներու շարքին առաջին քարոզը տուաւ Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ.։ Գոյց տալով պահոց մասնաւորաբար Մեծ-Պահոց օրերուն նշանակութիւնը, ֆիզիքական և առողջապահական տեսակէտով, մարդոց կեանքին մէջ, չեղտելով նոյն ատեն անոր բարոյական կարեւորութիւնը իբրեւ զոհողութիւն, պատրաստութիւն, ապաշխարանք, մաքրութեամբ և արժանաւորապէս զիմաւորելու մեր Տիրոջ փառքը որ մեր ալ հոգիներուն յարութեան նուիրագործումն է։

✽ 11 Մարտ Եշ. — Հսկումին քարոզեց Տ. Հայկազուն Վրդ.։ Վերլուծելով գաղափարները՝ «նայեաց սիրով Հայրդ գթած» երգին մէջը արտայայտուած, շարիքները իրողութիւններ են կեանքի մէջ, և մարդը միշտ ենթակայ՝ անոնց յարձակումներուն, որոնց յաղթելու համար պէտք ունի սակայն Աստուծոյ գթութեան։

✽ 14 Մարտ Բ. Կիրակի Մեծ-Պահոց, Արսափման. — Երէկ, ի Ս. Յարութիւն կատարուեցաւ հանդիսաւոր մուտքը «Հրաշափառքով, զլիսաւորութեամբ Լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ. ի և ապա՝ երեկոյեան ժամերգութիւնն ու նախատօնակը։ Այսօր՝ Գիշերային և Առաւօտեան ժամերգութիւններէն և Ս. Պատարագի մատուցումէն յետոյ՝ մեղապատան Երկիրոյ Գողգոթայի վերնատան մէջ, ամբողջ Միաբանութեան աննակցութեամբ և Հոգ. Տ. Գէորգ Վարդապետի զլիսաւորութեամբ, մեծահանդէս թափօր կազմուեցաւ՝ Պատանատեղիի մասին մէջ։

✽ 16 Մարտ Դշ. — Հսկումին քարոզեց Տէր Հմայեակ Վրդ.։ «Ո՛ր Տէր փրկեալ զմեզ, զի կօրնչիմք» բնարանով, Ներկայացնելէ յետոյ զրուակը ալիքներու փոթորիկին ենթարկուող Յիսուսի աշակերտներու տաղանային, որ իրենց մէջ արժեքնաժ էր կեանքին, բնութեան ուսմբուն սարսափէն ցոյց տուաւ թէ այս բացականութիւնը ձայնն է ինքզինքը վտանգի մէջ զգացող հոգիին։ Անոնք միայն պիտի փրկուին որոնք իրենց ապակէն կ'ընտրեն հրաշալի Վարդապետը։

✽ 21 Մարտ Գ. Կիրակի, Անառակիւն. — Սուրբ Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ քարոզեց Տ. Գէորգ Վրդ.։ «Ուրախութիւն եղիցի ի վերայ միայն մեղաւորի» բնարանով, Գոյց տուաւ թէ այսօր անուսակ մարդկութեան պատկերն է որ կը յիշեցնէ մեղի եկեղեցին, որպէսզի անդադառնանք մենք մեր սխալներուն, տոկալու աշխարհէն եկող տառապանքներուն։ Ու եկեղեցիին հետ երկնքի հրեշտակներն ալ ուրախութեան մէջ կ'ըլլան ի տես ապաշխարող մարդկութեան։

✽ 28 Մարտ Դ. Կիրակի, Տնեսիւն. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ Ս. Գլխադրի մատան մէջ. անձրևոտ և աննպաստ եղանակին պատճառաւ ուրիշ Կիրակիի մը յետաձգուած ըլլալով 21-րդին առաջ կ'ընէր իր կատարութիւնը պաշտամունքը քարոզեց Տ. Հայկազուն Վրդ.։

անիրաւ Տնեսիւ մասին, վեր առնելով առակին իմաստը, նմանցուց մարդկութիւնը իբրեւ տընտեսներ Աստուծոյ կողմէ զրուած այս աշխարհի վրայ, որոնք իմաստութիւնը պիտի ունենան օգտագործել իրենց ապրած կեանքը, իրենց հոգիին փրկութեանը համար։

✽ 30 Մարտ Դշ. — Հսկումին քարոզեց Տէր Պարգե Վրդ.։ «Եւ ետու նոցա ժամանակ ապաշխարել» բնարանով, Գոյց տուաւ թէ մարդը ազատ չէ կիրքերէ, մեղքերէ, սակայն Աստուած պատենութիւն կուտայ մարդկութեան ազատել ինքզինքը անոնց կապանքներէն, որովհետեւ մարդը հոգեղէն իրականութեան մը վայելումին համար է ստեղծուած։

✽ 4 Ապրիլ Ե. Կիրակի, Դասաւորին. — Մասնակցութեամբ ամբողջ Միաբանութեան և աշակերտութեան, և զլիսաւորութեամբ Լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ. ի, «Հրաշափառքով հանդիսաւոր մուտքէն յետոյ ի Ս. Յարութիւն, երէկ՝ նախատօնակը, այսօր՝ Գիշերային և Առաւօտեան ժամերգութիւնները և Ս. Պատարագը պաշտուեցան Ս. Յարութեան Տաճարի կից աղապատան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցիին մէջ, Ս. Պատարագի աւարտումին Միաբանութիւն և աշակերտութիւն, շուրջառազեատ, լուցեալ մամուլէններ ի ձեռն, երգեցողութեամբ վեր կ'ըլլեն, երեք անգամ թափօր դառնալով Պատանատեղիի բաժինին մէջ։

✽ 6 Ապրիլ Դշ. — Հսկումին քարոզեց Տ. Սեբովրէ Վրդ.։ Բացատրելով բարոյական ուսուցումը Յիսուսի, որ ամենէն չքեղ ձեռով կը յայտնուի լերան քարոզի՝ «Երանիներու հատուածին մէջ, Բրիտանո միայն ժխտական պատուիրաններ չէ որ կը բերէ, ինչպէս պարագայն է հին կրօններու, այլ աւելի զժողովրդական երեսով մը կը ներկայանայ. — Ընել, գործել. չարիքը արմատախիլ ընել մարդոց մէջէն։

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

✽ 23 Փետր. Դշ. — Պատրիարքարան այցելեց Հրեայ վսեմ. Թաթարապետը իր հետեւորդներով միասին. ընդունուեցան պատրիարքարանի մէջ Գեր. Տ. Գէորգ Վրդ. ի կողմէ։

✽ 15 Մարտ Բշ. — Իրանի Մայր կայսրուհին և իր զուտը իշխանուհի Շամս, Եղիպտոսի մայր Թագուհին և իր զուտը իշխանուհի Ֆայիզէ իրենց հետեւորդներով Ս. Յարութիւն այցելեցին Ս. Աթոռոյ Գեր. Լուսարարապետին առաջնորդութեամբ։

✽ 21 Մարտ Կիր. — Երուսաղէմի հահանգային Կառավարիչ վսեմ. Քիթրօշ հանգստեան կոչուելու առթիւ հրաժեշտի այցելութիւն տուաւ Ռէմէյ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, Յաջորդ օրը այցելեց նաեւ պատրիարքարանը։

✽ 25 Մարտ Եշ. — Ի յիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, Փոխանորդ Գեր. Տ. Գէորգ Վրդ. հետը ունենալով առժամեայ Ա. Թարգման Հօգ. Տ. Գրիգոր Աբեղայ, ներկայ գտնուեցաւ Քիթրօշ Տէր լիտ շօթէյ ի պատիւ վսեմ. Քիթրօշի տրուած թէյասեղանին։

Տ. ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊՍ. ԿԱՐՈՅԵԱՆ
1873-1943

Կը բաժնենք վիշտը Անթիլիասի սգաւոր Միաբանութեան եւ թեմի բովանդակ ժողովուրդին, մահուանը մէջ Կաթողիկոսական Տեղապան Կարոյեան Սրբազանի: Կարոյեան Սրբազանը ծնած էր 1873ին, Ստանա, Խարբերդցի ծնողներէ: 1884ին մտած Սսոյ Ժառանգաւորաց Վարժարանը ու 1891ին շրջանաւարտ եղած ու սարկաւագ ձեռնադրուած է: Եղած է ուսուցիչ, եւ վարդապետ ձեռնադրուելէն վերջ վարած թեմական պաշտօններ: 1909ին եպիսկոպոս ձեռնադրուած է Սահակ Կաթողիկոսի ձեռքով եւ մինչեւ տարագրութիւն՝ վարած Մայր Աթոռի Կաթող. Փոխանորդութիւնը: 1921էն մինչեւ Կիլիկիոյ պարպումը եղաւ Ատանայի առաջնորդ, որմէ վերջ անցաւ Կիպրոս:

1929ին Նշանակուեցաւ Լիբանանի Կաթող. Փոխանորդ: Հոգելոյս Սարաֆեան Կաթողիկոսի վախճանէն յետոյ ընտրուեցաւ Կիլիկիոյ Աթոռին Կաթող. Տեղապահ, եւ շուրջ երկու եւ կէս տարիներ վարեց զայն իր կարողութեանը չափով:

Հանգուցեալ Սրբազանը չեղաւ բեմի ու զրջի մարդը, ժողովրդականութիւն ալ չունէր, հակառակ իր տարիներուն եւ գործունէութեան. թէեւ զուրկ չէր շնորհներէ: Բայց իրողութիւն է խոստովանիլ որ իր տեղապահութեան վերջին այս երկու տարիներուն, հակառակ իր տարիքին եւ քայքայուած առողջութեան, կը ջանար իր լաւագոյնը ընել օգտակար ըլլալու մասնաւոր փութկոտութեամբ:

Սրբազանը կը մեռնի իր կարելին ըրած ըլլալու գոհունակութեամբ. իրաւունք չունինք մարդոցմէ պահանջելու իրենց ունեցածէն աւելին:

Հանգիստ իր հոգիին:

ԱՀՈՏ ՆՃԱՆԵԱՆ
1886-1943

Մարտ 28ին սրտի կաթուածէն իր յաւիտենական հանգիստը մտաւ Ս. Աթոռոյս երբեմնի հայերէն բաժնի դիւանապետ Պր. Աշոտ Նշանեան: Մահը վայրկեանական եղաւ այս ազնիւ ու հաւատարիմ պաշտօնեային, խնայելու համար կարծես իրեն այն տառապանքը զոր ինք բնաւ չխնայեց ինքզինքին իր պաշտօնին եւ ուրիշներուն յօժարակամ մատուցած ծառայութիւններուն մէջ:

Ժամանակէ մը ի վեր, հանգուցեալը, որ տէր չէր տոկուն առողջութեան մը, սրտի տկարութեան պատճառաւ հրաժարած էր դիւանատան յոգնեցուցիչ պարտականութենէն եւ պատրիարքարան կը մնար, Պատրիարք Սրբազան Հօր անձնական քարնութենէն եւ պատրիարքարանի տկարութեան եւ հանգստեան կոչուողի հանգատողարի պաշտօնով: Հակառակ իր տկարութեան եւ հանգստեան կոչուողի հանգամանքին, միշտ կը հետաքրքրուէր դիւանով, որուն կենդանի յուշատետրն էր, եւ վա-

գելու պատրաստ էր ամէն անգամ որ թուղթ մը կամ վաւերագիր մը փնտռուէր: Հիւանդութիւնը թէեւ դանդաղ բայց տակաւ առ տակաւ մաշեց զինք ու սպառեց իր կենսական ուժերը, բայց չմթազնեց երբեք անոր շէնշող ու զուարթ բնաւորութիւնը եւ մանաւանդ Ս. Աթոռոյ ծառայութեան յօժարակամ ու բարի հոգին:

Հանգուցեալի նկատմամբ հայրական սէր եւ գնահատանք ունէին Ս. Աթոռոյ վերջին շրջանի երեք պատրիարքներն ալ, մանաւանդ ներկայ Ամեն. Տ. Մեսրոպ Ս. Պատրիարք Հայրը, որուն հանդէպ փոխադարձաբար, հանգուցեալին սէրը մեծ էր, պաշտանք ըլլալու չափ:

Ս. Աթոռոյ սիրելի այս պաշտօնեան՝ Պր. Աշոտ Նշանեան ծնած է 1886ին Պրուսա, իր նախնական կրթութիւնը ստացած է հայրենի քաղաքին դպրոցներուն մէջ. ուսման շրջանը աւարտելէ վերջ օգնական եղած է իր հօրը Նշանեան Էֆէնտիին Պրուսայի առաջնորդարանի զիւանատան մէջ, որուն զիւանապետն էր իր հայրը:

1909ին Ս. Աթոռոյ միաբան Դանիէլ Վրդ. Յակոբեանի ընկերացած երուսաղէմ կուգայ, եւ վայելելով համակրանքը Միաբանութեան, իրեն կը յանձնուի Ս. Աթոռոյ զիւանի հայերէն բաժնի պատասխանատուութիւնը:

Անկէ յետոյ երեսուն տարիներ շարունակ համբերատար ու հաւատարիմ, անմասն ժրջանութեամբ կատարած է այդ սեւ աշխատանքը, գրաւելով սէրն ու յարգանքը Միաբանութեան եւ բոլոր անոնց, որոնց ընծայած է իր զուրգուրանքի քաղցրութիւն ունեցող ծառայութիւնները:

Պր. Աշոտ բնաւորութեամբ քաղցր, սիրտով բարի, ու իր գործին մէջ հաւատարիմ ու խղճամիտ անձնաւորութիւն մըն էր: Յատկութիւններ՝ որոնք բառերով դիւրին չեն տարագուիր, այլ կը զգացուին մանաւանդ, երբ չկայ այլեւս զանոնք իր վրայ քաղցր բոյրերու նման կրող հոգին: Յատկութիւններ որոնք կը շեշտեն մարդուն ներքին արժանիքը, քրիստոնեան: Ու հոգիով աղքատ, հեզ եւ խաղաղ այս հոգին փնտռուած քրիստոնեայ տիպարին մարմնացումն էր: Մարդ մը որ կեանքէն ոչինչ կ'ուզէր, բայց յօժար եղաւ միշտ իր պաշտօնին, եւ բարեկամներուն տալու իր ամբողջ ունեցածը:

Պր. Աշոտ այն տիպարներէն էր որոնք կը ծնին կարծես մեր աշխարհի պայմաններէն տարբեր, եւ իբրեւ բարի ոգիներ մեզի կուգան իրենց անոյշ կեանքին լոյսն ու բոյրը բաշխելու:

Որքա՛ն կը պատշաճի բանաստեղծին խօսքը սիրելի Աշոտին «զիա՛րդ գեղեցկացոյց քեզ մահ, արար տարբելի»: Իրաւամբ իր յիշատակը միշտ անթառամ պիտի մնայ Ս. Աթոռոյ երախտաւորեալներու շարքին մէջ, վասնզի սիրով, նուիրումով եւ գեղեցկութեամբ լեցուն յիշատակները չեն մոռցուիր երբեք, հակառակ օրերու մշուշին եւ ժամանակի չարութեան:

Թաղման կարգը կատարուեցաւ Մարտ 29ին առտուան ժամը 10ին Ս. Յակոբայ Մայր Տաճարին մէջ, հանդիսապետութեամբ Լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Իսրայէլեանի: Ներկայ էր ամբողջ Միաբանութիւնը իր կազմով, եւ ժողովուրդի հոծ բազմութիւն մը, որ եկած էր զուրգուրանքով շրջապատելու սիրելի Աշոտին դագաղը եւ զայն առաջնորդելու իր հանգիստին: Դամբանականը խօսեցաւ Հոգ. Տ. Սերովբէ Վրդ. Մանուկեան, գեղեցիկ դրուատականով մը պանծացնելով հանգուցեալին բարի, ազնիւ մարդուն, եւ Ս. Աթոռոյ հաւատարիմ պաշտօնեային յիշատակը: Մարմինը ամփոփուեցաւ Ս. Փրկչի ազգային գերեզմանատան մէջ:

Երանի՛ իր հոգիին: